

ТЕОРИЈА И ПРАКСА СРПСКЕ РЕГИОНАЛНЕ ГЕОГРАФИЈЕ**Рајко Гњато¹**¹Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци, Република Српска

Сажетак: Темелје српској географији, укључујући и регионалну, поставио је Јован Цвијић. Иако под снажним утицајем њемачке и француске географске школе и главних праваца које су те школе продуковале и оставиле дубоког трага у њеном развоју током друге половине деветнаестог и прве половине двадесетог вијека, Цвијић је изградио сопствени правац у географској науци, који је нашао пуног смисла у његовим монументалним дјелима посвећеним Балканском полуострву. У ствари, ријеч је о доминантно антропогеографским студијама регионалногеографског карактера, у којима се регионална индивидуалност доводи у везу са међусобним утицајем природне средине, човјека и историјског процеса. Овакав приступ регионалној индивидуалности био је основ концепцији српске регионалне географије, коју су наставили бројни Цвијићеви ученици и њихови насљедници. Савремена стремљења у географској науци, како у Европи тако и свијету, па и у оквиру српске географије, у први план стављају практична питања посвећена реалном животу: економском и социјалном развоју, регионалном развоју и регионалном планирању, вредновању и очувању животне средине и сл. Овакав приступ географији остварио је снажан утицај на концепт савремене српске регионалне географије, те на методологију регионалногеографских истраживања. Управо, различити приступи географском простору, његовом проучавању, вредновању, условној диференцијацији и сл. осмишљавају позицију регионалне географије у систему географских наука. На сцени је и приступ који географски регионализам у форми организације географског простора дефинише као предмет савремених регионалногеографских истраживања.

Кључне ријечи: српска регионална географија, теорија, методологија, пракса, развој, задаци, циљеви.

Scientific review paper

THEORY AND PRACTICE OF THE SERBIAN REGIONAL GEOGRAPHY**Rajko Gnjato¹**¹Faculty of Sciences, University of Banja Luka, Republika Srpska

Abstract: The foundation of Serbian geography, including the regional branch, was set by Jovan Cvijic. Although highly influenced by German and French geographical schools and their main branches rising in late 19th and early 20th centuries, Cvijic had started his own geographical branch, which was fully accounted for in his monumental writings devoted to the Balkan peninsula. Whatsmore, these are predominantly anthropogeographical studies of a regional geographical character in which the regional individuality is connected with the interface of environment, humans, and historical process. One such approach to regional individuality was the basis of the Serbian regional geography concept, which was elaborated by numerous disciples of Cvijic and their students.

Modern geographical aspirations, both Europe and world wide, including Serbian geography, put into the limelight practical issues devoted to real life: economic and social development, regional development and planning, evaluation and preservation of environment, etc. This type of approach to geography had a huge impact on the concept of modern Serbian regional geography and the methods of regional geographical research. It is precisely the different approaches to geographical space, its studies, evaluation, conditioned differentiation etc. that make up the position of regional geography within the system of geographical sciences. There is also the approach that defines the geographical regionalism (i.e. an organization of geographical space) as the subject matter of modern regional geographical studies.

Key words: Serbian regional geography, theory, methodology, practice, development, tasks, goals.

УВОД

У систему географских наука, регионална географија има посебно мјесто и улогу. Њени коријени су у дескриптивној географији Херодота (V вијек п. н. е.) и његовом дјелу „Историја“, са обиљем путописног материјала.

Током вишевијековног колонијалног периода, којем су претходила и који су пратила велика географска открића, све је више долазио до изражаја практични смисао географије, нарочито у домену вредновања новооткривених простора, што је, између осталог, допринијело да се у Европи, средином деветнаестог вијека, географија утемељи као модерна наука са јасно дефинисаним предметом проучавања. Нешто касније, крајем деветнаестог и почетком двадесетог вијека, отпочиње развој научне географије и у српским земљама, посебно у домену антропогеографских али и осталих географских проучавања (Гњато, 1990, стр. 28).

Историја српске географије, дескриптивног регионалног географског правца, веже се за почетак рада Велике школе у Београду, основане 1808. године. Већ 1809. године Миљко Радоњић предавао је „Географију цијелог свијета и статистику свију држава“. Овако дефинисан приступ географији и географском простору подразумијевао је артикулацију географских односно регионалног географских посебности, те примјену метода регионалне анализе и регионалне синтезе, а затим и упоредног метода у географским проучавањима и писању географских публикација. На оваквом приступу географији и географском истраживању простора написан је први уџбеник из географије у Србији – „Всеопште гржданско землеописаније“, а ауторство се приписује једном од тројице предавача на тадашњој Великој школи: Миљку Радоњићу, Михајлу Поповићу или Лазару Војновићу (Петровић, 1997, стр. 18–19).

Све до оснивања Географског завода (1893), прве научно-наставне географске институције у Србији, географија је имала статус наставног предмета, а географска „проучавања“ углавном

INTRODUCTION

Within the system of geographical sciences, regional geography holds a special position and role. It is rooted in Herodotus's descriptive geography (5th century B.C.) and his „History“ rich in itinerary descriptions.

Over the centuries of colonialism, both preceded and followed by great geographical discoveries, the practical usage of geography has grown to be more and more relevant (especially within the domain of evaluation of the newly discovered regions) which, in mid 19th century, helped geography establish as modern science with a clearly defined subject matter. In late 19th and early 20th centuries, the scientific geography started to develop in Serbian countries, particularly within the domain of anthropogeography but also within other geography fields (Гњато, 1990, p. 28).

The history of Serbian geography of the descriptive regional-geographical field is in connection with the start of Belgrade Great school in 1808. It was no later than 1809 that Miljko Radonjic started to teach „Geography of the world and statistics of all countries“. One such defined approach to geography and geographical space meant the articulation of the geographical, i.e. regional-geographical specificities and the application of regional analysis and synthesis methods followed by comparative method used in geographical studies and writings. The first geography school book in Serbia was written based upon this method – „The General Civil Geography“, and the author was one of the Great school teachers at the time – Miljko Radonjic, Mihajlo Popovic, or Lazar Vojnovic (Петровић, 1997, p. 18–19).

Until the Geographical Institute was founded in 1893, which was the first scientific-educational geographical institution in the country, geography was nothing but a school subject and the geographical studies mostly displayed the features of initiaries and notes, which later contributed the development of

су имала карактер путописа и забиљешки, што је, без сумње, чинило допринос њеном каснијем развоју. У овом смислу видан допринос српској регионалној географији дали су истакнути културни и јавни дјелатници различитих занимања: Јоаким Вујић познатим дјелима „Новејше земљописаније“ (1825), „Путешествије по Србији“ (1826), „Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму“ (1833), Вук Стефановић Караџић дјелом „Географическо-статистическо описаније Србије“ (1827), те Ђорђе Магарашевић дјелом „Путовања по Србији“ (1827), Димитрије Тирол дјелом „Политичко земљописаније“ (1832), Јован Гавриловић дјелом „Речник географическо-статистични Србије“ (1873), Јован Драгашевић дјелом „Принос за географију Србије“, Милан Ђ. Милићевић дјелима „Кнежевина Србија“ (1876) и „Краљевина Србија“ (1884), Владимир Карић дјелом „Србија, опис земље, народа и државе“ (1887)... (Гњато, Стаменковић, 2002, стр. 109).

Развој српске научне географије, укључујући и регионалну, као што је то претходно речено, веже се за оснивање и почетак рада Географског завода (1893) у оквиру Велике школе у Београду, која је 1905. године прерасла у Универзитет у Београду. С обзиром на научну димензију, развојни пут српске регионалне географије условно је могуће подијелити у три фазе.

АНТРОПОГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ
КОНЦЕПТА СРПСКЕ
РЕГИОНАЛНЕ ГЕОГРАФИЈЕ
(прва фаза у развоју српске регионалне
географије)

Прву фазу у развоју српске регионалне географије чини период од оснивања Географског завода па скоро све до краја шездесетих година прошлог вијека. У теоријском, концептуалном, методолошком па и практичном смислу, регионалну географију тог периода обиљежили су Ј. Цвијић и његови

geography itself. An effective contribution to Serbian regional geography was provided by distinctive cultural and public figures from different fields such as follows: Joakim Vujic and his writings of „Новејше земљописаније“ (1825), „Путешествије по Србији“ (1826), „Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму“ (1833), Vuk Stefanovic Karadzic with his „Географическо-статистическо описаније Србије“ (1827), Djordje Magarasevic with his „Путовања по Србији“ (1827), Dimitrije Tirol with his „Политичко земљописаније“ (1832), Jovan Gavrilovic with his „Речник географическо-статистични Србије“ (1873), Jovan Dragasevic with his „Принос за географију Србије“, Milan Dj. Milicevic with his „Кнежевина Србија“ (1876) and „Краљевина Србија“ (1884), Vladimir Karic with his „Србија, опис земље, народа и државе“ (1887)... (Гњато, Стаменковић, 2002, p. 109).

The development of Serbian scientific geography, including the regional one, is in a tight connection with Geographical Institute (1893) working under the umbrella of Belgrade Great school, which later grew into the University of Belgrade in 1905. From the scientific point of view, the development of Serbian regional geography might be divided into three phases.

ANTHROPOGEOGRAPHIC
BACKGROUND OF THE SERBIAN
REGIONAL GEOGRAPHY CONCEPT
(first phase within the development of
Serbian regional geography)

The first phase within the development of Serbian regional geography refers to the period from the foundation of the Geographical Institute up to 1960s. From the theoretical, conceptual, methodological, and practical points of view, the regional geography of that period was characterized

директни ученици: Ј. Дедијер, Б. Ж. Милојевић, Ј. Ердџановић, Б. Дробњаковић, В. Радовановић и низ географа са простора бивше Југославије, који су се, с обзиром на специфичност предмета истраживања регионалне географије, афирмисали и као водећи антропогеографи, етнографи, етнологи, политички географи и сл. У ствари, темеље теорије и методологије регионалногеографских истраживања налазимо у дјелима Јована Цвијића: „Балканско полуострво и јужнословенске земље“ и „Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије“. У вези с овим дјелима угледни српски регионални географ М. Васовић написао је: „Цвијић је током својих интензивних научних путовања уочавао огромне разноликости појединих регионалних целина у нашој земљи и на Балканском полуострву. Што је више путовао, то је више ширио своје интересовање – све до антропогеографских, етнографских, културно-историјских и етнопсихичких проблема. Само четири године након оснивања Географског завода Цвијић предузима седмогодишње комплексно проучавање јужних и средишњих делова нашег полуострва... Из ових проучавања проистиче његова тротомна књига највећег формата, са 1272. стране, објављена под насловом који јасно показује велико ширење научног интересовања онда још младог истраживача (‘Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије’). То је било прво наше дело с регионално-географским ознакама. Наравно, велико дело ‘Балканско полуострво и јужнословенске земље’, иако га је аутор поднасловом означио као антропогеографско, представља својеврсну регионално-географску монографију. Иако је у својим методолошким разматрањима мало спомињао регионалну географију, Цвијић је ‘Основама за географију и геологију Македоније и Старе Србије’ поставио темеље нашој регионалној географији“ (Васовић, 1985, стр. 157–158). И у једном и у другом дјелу методологија Цвијићевих истраживања почива на аналитичком приступу истраживаним проблемима, на утврђивању међузависности елемената у географској средини, међузависности појава, и врло често

by the works of Jovan Cvijic and his disciples J. Dedijer, B. Z. Milojevic, J. Erdeljanovic, B. Drobnjakovic, V. Radovanovic, and a whole range of other EX-Yugoslavian geographers who, due to the specificities of the regional geography subject matter, became acknowledged as the leading anthropogeographers, ethnographers, ethnologists, political geographers, etc. Actually, the theoretical and methodological basis of regional-geographical research lies in the works of Jovan Cvijic, i.e. „The Balkan peninsula and South Slavic countries“ and „The foundations of geography and geology in Macedonia and Old country Serbia“. M. Vasovic, a distinguished Serbian regional geographer, had the following reflections on these works: „During his intensive scientific journeys, Cvijic saw huge differences in our country and the whole of the Balkans. The more he travelled, the more he spread his field of interest ranging from anthropogeographical, ethnographical, cultural-historical, and ethnopsychological problems. It was only four years after the Geographical institute was founded that Cvijic undertook a complex study of south and central parts of the peninsula.... These studies resulted in a three volume book on 1,272 pages published under the title clearly showing the spreading of scientific interest field of a still young research (‘The foundations of geography and geology in Macedonia and Old country Serbia’). It was our first book featuring regional geographical marks whatsoever. Naturally, the first book labeled ‘The Balkan peninsula and South Slavic countries’, even though the author referred to it as anthropogeographical, was a sort of a regional geographical monography. Despite the fact that in his methodological reflections he spoke little of regional geography, Cvijic set the foundations to our regional geography in his“ The foundations of geography and geology in Macedonia and Old country Serbia” (Vasovic, 1985, p. 157–158). In both his works, Cvijic’s

на утврђивању сличности и разлика између различитих географских цјелина. Овдје је неизоставно поменути Цвијићево сагледавање улоге времена као фактора развоја географских елемената и процеса у географском простору.

У теоријском и методолошком смислу, иако о овој проблематици није експлицитно говорио и о чему нема писаних трагова, Цвијићева регионална географија налази смисао у форми антропогеографских регионализама. На основу бројних аналитичких истраживања у географском простору – природне средине и антропогеографских структура, што укључује и временску димензију као битан фактор међузависности елемената, појава и процеса у географској средини, Цвијић је изводио крупне закључке у форми регионалногеографских синтеза, које у ствари осмишљавају смисао регионалне географије. Оваквим теоријско-методолошким и практичним приступом Цвијић је српску регионалну географију видно издигао из њеног традиционалног дескриптивног оквира, али и скренуо пажњу шире научне јавности водећих европских и свјетских центара.

Цвијићев научно-истраживачки рад и резултати које је дао не само географској науци већ и низу сродних наука (геологији, етнологији, етнопсихологији, социологији...) били су изложени најширој научној јавности, критици и различитим оцјенама. За разлику од неподјељених похвала и највећих оцјена за допринос који је дао у области природних наука, Цвијићев рад на пољу антропогеографије, а у оквиру ње на питањима у вези с етнографијом и етнопсихологијом као и политичком географијом, претрпио је различите критичке оцјене мањег броја истраживача. У ствари, Цвијићева настојања да сложене процесе у друштву, етнокултури и етнопсихологији објасни, између осталог, и утицајем природне средине, наишла су на жестоке критике дијела научне јавности. У том смислу посебно су се потрудили неки њемачки, бугарски, албански али и српски географи и етнологи. Њемачки балканолог Г. Вајганди, између осталог, рекао је да су

methodology rests upon an analytical approach to the subject matter, the estimation of interdependence of elements within a geographical space, interdependence of phenomena, and, often, the estimation of similarities and differences among various geographical wholes. It is hereby crucial to say that Cvijic had seen the time as a factor of development of geographical elements and processes within a geographical space.

Both theoretically and methodologically, Cvijic's regional geography was given sense via anthropogeographical regionalism even though he had not either discussed or written about the topic explicitly. Based upon many analytical researches on geographical space (natural environment and anthropogeographical structures, including the time dimension as a crucial factor of interdependancy among elements, phenomena, and processes within a geographical space), Cvijic came to some huge conclusions resulting in regional-geographical synthesis, which actually gave sense to regional geography whatsoever. Having used such a theoretical-methodological and practical approach, Cvijic had drawn the Serbian regional geography outside its traditional descriptive framework and also brought attention of a wide scientific audience on both European and world levels.

Cvijic's scientific research and results within the fields of both geography and other related sciences (geology, ethnology, ethnopsychology, sociology, etc.) were exposed to the broad scientific audience and criticism. On one hand, he had received nothing but praises for his work within the field of natural sciences but his work within the field of anthropogeography (including ethnography, ethno-psychology, and political geography) had suffered criticism of few researchers. Actually, Cvijic's effort to explain the complex social processes via the impact of natural surroundings underwent harsh academic criticism. This type of negative

Цвијићева дјела „једнострана и тенденциозна“ (Гњато, Гајић, Вујадиновић и Станојевић, 2011, стр. 41–42), док су А. Бешков, Љ. Динев, З. Борисов, Ш. Кулишић, Х. Ислами, и др., Цвијићев „природњачки“ истраживачки метод означили „у смислу географског детерминизма, рацеловштине, идеализма, национализма, реакционарног ‘буржоаског правца’ у науци и томе сл.“ (Радовановић, Стојковић, 1978, стр. 83). Кад је у питању научна дисквалификација Цвијићеве антропогеографије и његовог „природњачког“ метода од стране бугарских географа, М. Радовановић констатује следеће: „Међу многобројним иностраним оцењивачима ретки су они који су Цвијићев научни правац и метод негативно квалификовали, а када су то и чинили, скоро увек је исходиште њиховог става било везано за националне и политичке мотиве. Изразит пример овакве врсте пружају неки бугарски критичари чије се оцене тешко могу одвојити од званичне бугарске политике на Балкану, посебно у односу на Македонију и Србију...“ (ibidem, стр. 87).

Насупрот релативно малобројних критичара Цвијићевог научног рада на пољу антропогеографије, његов рад на пољу геологије, физичке географије, најчешће и антропогеографије, оцијењен је највишим оцјенама српских научника са поља географских и сродних наука (Б. Ж. Милојевић, Ј. Ердџановић, П. Вујевић, Б. Дробњаковић, П. С. Јовановић, В. Радовановић, Б. Букуров, М. Васовић...), те хрватских (Ј. Роглић), словеначких (А. Мелик, С. Илешич), аустријских (А. Пенк), њемачких (Н. Кребс), чешких (Ј. Данеш), француских (Е. де Мартон, Л. Галоа, Л. Равено...), енглеских (Д. Г. Хогорт, А. Гики), руских (С. А. Токарев), америчких (Ц. Русек) и других афирмисаних географа, геолога, етнолога, социолога и сл.

Једну од најпотпунијих, а могло би се рећи и најласкавијих оцјена Цвијићевог научног рада, његовог антропогеографског метода и улоге природне средине у проучавању друштвених појава, дао је С. А. Токарев, који каже: „Географ по образовању, Цвијић је у изучавању човека и његове културе примењивао антропогеографски

criticism refers mostly to some German, Bulgarian, and Albanian geographers and ethnologists but also to some Serbian ones. G. Vajgandi, a German balkanologist suggested that Cvijic’s work had been „unilateral and tendentious“ (Гњато, Гајић, Вујадиновић и Станојевић, 2011, п. 41–42), whereas A. Beskov, Lj. Dinev, Z. Borisov, S. Kulisic, H. Islami and others referred to Cvijic’s „natural“ research methods as „geographical determinism, idealism, nationalism, ‘bourgeois’ reaction within science, etc.“ (Радовановић, Стојковић, 1978, п. 83). As we speak of scientific disqualification of Cvijic’s anthropogeography and „natural“ methods by Bulgarian geographers, M. Radovanovic reached the following conclusion: „Among many foreign critics, only few negatively qualified Cvijic’s scientific course and method and even when they did, their reflections resulted in national and political motives. This particularly refers to Bulgarian criticism, the evaluations of which can hardly be separated from the official Bulgarian Balkan politics, especially regarding Macedonia and Serbia...“ (ibidem, п. 87).

Unlike little criticism he received for his work within the field of anthropogeography, his work in the fields of geology, physical geography, and also anthropogeography was referred to as outstanding by many Serbian scientists within the fields of geography and accompanying sciences (B. Z. Milojevic, J. Erdeljanovic, P. Vujevic, B. Drobnejakovic, P. S. Jovanovic, V. Radovanovic. B. Bukurov, M. Vasovic, etc.), as well as Croatian (J. Roglic), Slovenian (A. Melik, S. Ilesic), Austrian (A. Penk), German (N. Krebs), Check (J. Danes), French (E. de Marton, L. Galoit. L. Raveno, etc.), English (D. G. Hogort, A. Giki), Russian (S. A. Tokarev), American (J. Ruseck) and other distinguished geographers, geologists, ethnologists, sociologists, etc.

One of the most elaborated and flattering evaluations of Cvijic’s work

метод под чијим су се утицајем изграђивали његови научни погледи. Међутим, он није механички преносио рацеловску методологију, већ је критички усвојио њене најбоље стране. Од кабинетског схематизма ове методологије Цвијића је спасло његово изврсно познавање живог конкретног материјала. Вишегодишње и дубоко проучавање појединих група становништва јужнословенских земаља довело је савесног научника до закључака о недовољности чисто географског приступа датом објекту. Он није могао а да не дође до уверења да су и на географски распоред становништва и на његове културне особености огроман утицај извршили историјски услови у најширем смислу тог појма и да због тога сам утицај географске средине није био апсолутан и вечито непромењив. Цвијић је, можда чисто стихијски полазећи од конкретног материјала, превазишао једностраност 'географског материјализма' и стихијски дошао до историјске тачке гледишта на 'географију човека'. У томе је његова прва крупна заслуга пред науком“ (ibidem, стр. 86).

Писцу овог рада није намјера улазити у дубље и свеобухватније анализе критичких оцјена Цвијићевог научног рада, што су их дали бројни оцјењивачи, посебно његовог рада на пољу антропогеографије, али је свакако намјера изнијети јасан став који недвосмислено подржава Цвијићев антропогеографски метод и улогу природне средине у развоју антропогених система, па у крајњем и етнопсихичких особина појединих народа, као и улогу природне средине у етнопсихолошком диференцирању на карактеристичне типове, тим прије што развој антропогених система и улогу природне средине у њиховом развоју ставља у контекст времена. Оваквим приступом Цвијић недвосмислено изалази из оквира Рацелове антропогеографије и једностраног поимања географског детерминизма.

Исправност Цвијићевог антропогеографског метода најбоље потврђују његове анализе „једне од основних категорија истраживања која има своје просторно-физичке, просторно-функционалне и историјске детерминанте. У

in the field of anthropogeography and environment was provided by S. A. Tokarev: „Educated as a geographer, Cvijic applied anthropogeographical methods to study humans and human culture, therefore building his own scientific position. Nevertheless, he did not mechanically copy Ratzel's methodology but rather adopted its best parts. His great knowledge of live materials saved Cijic from 'office schematism'. Years of thorough studying of specific population groups in South Slavic countries helped this excellent scientist infer that pure geographical approach to the given object is not sufficient. He could not help believe that the geographical population distribution and the cultural specificities had been influenced by the historical conditions in their broadest sense for which reason the impact of geographical environment was neither absolute nor invariable. Cvijic may have easily started with a concrete problem but he overcame the uniformity of 'geographical materialism' reaching the historical point of view with reference to 'human geography'. That was precisely his first colossal scientific contribution“ (ibidem, p. 86).

The author of this paper has no intention to elaborate thoroughly on the criticism of Cvijic's work, especially within the field of anthropogeography, but he certainly intends to clearly provide support for Cvijic's anthropogeographical methods and the role of natural environment within the development of anthropogenic systems (including the ethnophysiological characteristics of some peoples and the role of environment in differentiation of specific types) due to the fact that he provided the time context for the development of anthropogenic systems and the role of environment. Using one such approach, Cvijic definitely surmounted the framework of Ratzel's anthropogeography and the one-sided interpretation of geographical determinism.

The regularity of Cvijic's

питању је географски положај неког места или територије (региона, области, државе), који се може ценити са више аспеката: природних услова, предиспозиција и ресурса, економских, социјалних, политичких, културних, војно-стратешких – уопште историјских услова и констелација. Са становишта савремене науке положај је у првом реду диференцијална просторно-географска и историјска категорија“ (ibidem, стр. 91).

Цвијићеве анализе географског положаја Балканског полуострва, Краљевине Србије, те положаја бројних насељених мјеста недвосмислено потврђују исправност антропогеографског метода, који, као што смо то на почетку овог рада истакли, подразумева утицај природне средине, човјека и историјског процеса на развој географске средине, односно на каузалност елемената, појава и процеса у географској средини.

Методолошки, у основи антропогеографски, приступ проучавању елемената, појава и процеса у географској средини, релативно диференцираној географској регији, прихватили су и додатно унаприједили његови сарадници. Неки од њих остварили су крупне резултате на пољу компонентних географских и сродних наука, док су други остварили изванредан успјех на пољу комплексних регионалногеографских истраживања југословенског простора.

Несумњиво, највећи домет на пољу регионалне географије, њене методологије и конкретних проучавања југословенског географског простора, досегао је Б. Ж. Милојевић. Зато, с пуно разлога, М. Васовић истиче: „Боривоје Ж. Милојевић је радио много и дуго. Нико после Цвијића, до данашњег дана, није написао толико монографија, чланака и студија на основу сопствених теренских истраживања. То су истицали многи оцењивачи Милојевићевог дела, међу њима и академик Б. Букуров који је записао: 'Чак и старији географи морали су признати да ова капитална дела Боривоја Ж. Милојевића представљају, поред Цвијићевог дела, најизворније и најосновније ослонце југословенске географске науке...' (Васовић, 1985, стр. 163). Међутим, М. Васовић

anthropogeographic method was best proven by his analysis of „one of the key research categories that has its own spatial-physical, spatial-functional, and historical determinants. It is the geographical position of a location (regiona, area, or state), which might be assessed via different aspects as follows: natural conditions, predispositions and resources, economic, social, political, cultural, military-strategic – historic conditions and constellations in general. From the modern scientific point of view, position is, first of all, a differential spatial-geographical and historical category“ (ibidem, p. 91).

Cvijic's analyses of geographical position of the Balkan peninsula, Kingdom of Serbia, and many other settlements clearly support the regularity of the anthropogeographic method, which, as we said in the beginning, entails the impact of the environment, humans and historical process on the development of geographical environment, i.e. on the causality of elements, phenomena and processes within the geographical environment.

Methodologically, his colleagues adopted his basically anthropogeographical approach to studying elements, processes and phenomena within the geographical region. Some of them had huge results in the fields of componential geographical and other sciences and some had success in the fields of complex regional-geographical researches of Yugoslavian region.

Undoubtedly, B. Z. Milojevic, had most success in the field of regional geography, its methodology and specific studies of Yugoslavian geographical region. Therefore, M. Vasovic had many reasons to say that „Borivoje Z. Milojevic worked a lot for a long period of time. Ever since Cvijic up to now, nobody has ever written so many monographs, articles, and studies based upon their own field work. These facts were supported by many critics of Milojevic's work, including B. Bukurov

додаје и слeдеће: „И поред све благодарности коју осећамо за научна достигнућа која нам је оставио (мисли се на Б. Ж. Милојевића, прим. аутора), морамо приметити да се о неким његовим резултатима може и дискутовати“ (ibidem, стр. 163). Наиме, М. Васовић истиче како Б. Ж. Милојевић у свом научном раду није довољну пажњу посветио „регионално-географској терминологији“, али ни „критеријумима географске регионализације“. Ове примједбе М. Васовића апсолутно су тачне, али су иманентне већини афирмисаних географа са југословенског географског простора, укључујући и регионалне географе, који су слиједили Милојевићеву регионалу концепцију скоро све до осамдесетих година двадесетог вијека или су је дјелимично модификовали.

Проблеми географске терминологије, посебно у сфери регионалне географије, који се првенствено тичу таксономије и хијерархије географских регија, и данас оптерећују како српску тако европску и свјетску географску науку. Они нијесу нимало случајни, напротив, веома су разложни и објективног су карактера. Како се регије на Земљиној површини, издвојене по било ком принципу и критеријима географске регионализације, међусобно разликују по свом обухвату, садржајима, генетским факторима, развојним процесима и проблемима развоја, разумљиво је и разложно да не постоји могућност успоставе јединственог система терминологије, таксономије и хијерархије географских регија. Зато, изнесене примједбе на Милојевићев научни рад не умањују вриједност његових дјела. Ако је већ ријеч о критичком односу на концепт Милојевићеве регионалне географије, онда је умјесно констатовати да се у основи ради о монографским дјелима регионалногеографског карактера посвећеним „одређеним“ географским просторима, издвојеним скоро по правилу на основу природне физиономије, односно морфологије простора. У вези са овим, пажњу заслужује методологија Милојевићевих регионалногеографских истраживања. Она почива на утврђивању међузависности утицаја природних фактора једних на друге,

who wrote the following lines - ‘Even some earlier geographers had to admit that B. Z. Milojevic’s epic works were, along with the work of Cvijic’s, the most authentic and profound basis of Yugoslavian geography...’ (Васовић, 1985, p. 163). Nonetheless, M. Vasovic added that „despite the fact that his scientific legacy is something to be grateful for (referring to B. Z. Milojevic, note by the author), we cannot help noticing that some of his results are debatable“ (ibidem, p. 163). Namely, M. Vasovic elaborated that in his scientific work B. Z. Milojevic had not paid enough attention to „regional-geographical terminology“ or to „geographical regionalization criteria“. These notes by M. Vasovic are absolutely true but they were imminent for most distinguished Yugoslavian geographers, including regional geographers, who had followed Milojevic’s regional concepts up to the 1980s or had partly modified them.

Problems of geographical terminology, especially within the fields of regional geography referring to taxonomy and geographical region hierarchy, are still a burden to both European and world geography whatsoever. These problems are by no means accidental but rather reasonable and objective. Global regions are divided upon the principles and criteria of geographical regionalization and they mutually differ in volume, content, genetic factors, development processes and problems. Therefore, it is quite understandable that there is hardly a way to establish the unique terminology, taxonomy and hierarchy of geographical regions. Therefore, the criticism of Milojevic’s scientific work do not affect the value of his papers. If we decide to discuss the criticism of Milojevic’s concept of regional geography, then it is fine to say that his works represent monographs that are regional-geographical and devoted to specific geographical regions, distinguished upon the principles of physiognomy, i.e. space morphology. His work rests upon interrelations among natural

што резултира природном физиономијом односно морфологијом географског простора. Методологија истраживања Б. Ж. Милојевића подразумијева и утврђивање утицаја природне средине на антропогеографске процесе али и утицај човјека односно антропогених процеса (антропогених система) на природну средину.

О утицају антропогених процеса на природну средину Милојевић је најмање обраћао пажњу у својим истраживањима. У ствари, он се тим истраживањима није ни бавио, што се може и разумјети с обзиром на вријеме и околности у којима је живио и радио, те с обзиром на захтјевност методолошких и технолошких поступака, али и висок степен очуваности животне средине простора које је проучавао, па у суштини таква истраживања и нијесу била од посебног интереса. Међутим, Б. Ж. Милојевић веома јасно истиче утицај природне средине и њен значај за различите облике људске дјелатности и обликовање културног идентитета, што се уочава у свим његовим регионалним студијама. Примјераради, износимо његово тумачење о утицају природне средине на живот, културолошки и психолошки идентитет далматинских примораца и оточана: „Бавећи се поморством, приморци и оточани морали су обраћати особиту пажњу на све оне појаве у рељефу, ваздуху и мору, које могу бити од користи или штете бродарству. Отуда они познају луке и изворе, стеновите ртове и обале, подморске гребене и струје, а нарочито ветрове из разних праваца... Живот на опрези према природним силама и често борба са њима развили су код примораца и оточана снагу и окретност, и развили одважност и срчаност. А у случајевима, доста честим, где им њихове снаге нису помагале, бродари су се, предајући се на милост и немилост, молили превишњем творцу природе и духа“ (Милојевић, 1933, стр. 444). Дакле, Б. Ж. Милојевић, с разлогом, прихвата детерминистичко стајалиште у науци, па на веома прецизан начин утврђује зависност привредних дјелатности, локације насеља, лука, мреже цестовних комуникација и сл., нпр. у далматинском приморју и на острвима, од утицаја рељефа, врсте подлоге, особина

factors resulting in natural physiognomy, i.e. morphology of geographical space. B. Z. Milojevic's research methods entailed the estimation of how natural environment affects the anthropogeographical processes and how humans (i.e. anthropogeographical systems) affect the natural environment.

In his research, Milojevic paid least attention to how anthropogenic processes affected the environment. Actually, he did not discuss it at all, which is explainable by the time and circumstances in which he lived and which did not offer enough technological solutions. Furthermore, due to the high level of preservation of his target environment, such research would not be of much interest to him. Nevertheless, B. Z. Milojevic clearly points out the impact of the environment and its importance for the various human activities and cultural identity, which we can clearly see in his regional studies. For instance, we shall discuss his interpretation of how environment affects human life, cultural and psychological identity of Dalmatian population in both islands and continental parts: „As sailors, all Dalmatians, including those from continental parts as well those living on islands, had to pay attention to all phenomena of relief, air and sea that might be useful or could damage the ship construction and sailing. That is why they are so much familiar with harbours and springs, rocky capes and coasts, submarine reefs and streams, different types of winds, etc. The cautious living and frequent battle with natural phenomena provided Dalmatians with strength and skills, bravery and courage. In those frequent cases as they could not rely on their skills, the salesmen praised the creator of nature and spirit“ (Милојевић, 1933, p. 444). Thus, B. Z. Milojevic adopted, for a reason, the scientific determinism and precisely determined the interdependence of commerce, settlement location, harbours, traffic network, etc. in Dalmatian coastline and on islands, including the relief, soil, water network, water regimes, impact of the

земљишта, мреже водених токова и њихових режима, утицаја мора и сл. Неизоставно је истаћи и позицију Б. Ж. Милојевића у вези с питањем утицаја историјских процеса, различитих култура, развијености друштвених система и сл. на развој становништва, насеља, привредних дјелатности и сл. све до развоја духовности у одређеном географском простору. Несумњиво, ради се о тзв. посибилистичком приступу у проучавању и тумачењу индивидуалности географских регија (регионалних система).

Сем истраживачког доприноса у проучавању југословенског географског простора, обликованог у неколико већих монографија: „Динарско приморје и острва“, „Главне долине у Југославији“, „Високе планине у нашој Краљевини“, „Лесне заравни и пешчаре у Војводини“, те низа монографија, мањих по обиму али не и значају: „Бока Которска“, „Банатска пешчара“, „Долина Велике Мораве“, „Охридска котлина“, „Долине Пиве, Таре и Мораче“, „Панонски Дунав на територији Југославије“, „Прењ“ и „Улцињско приморје“, Б. Ж. Милојевић објавио је неколико запажених радова „општијег“ карактера, који дотичу и проблематику регионализације. То су: „Географске области ФНР Југославије“, „О подели Земљине површине на географске области“, „О предеоним појасима, областима и катовима“, „Наше високе планине и њихова улога у спајању и раздвајању“ и др.“ (Васовић, 1985, стр. 162).

На веома изграђеним теоријским и методолошким поставкама Б. Ж. Милојевић написао је обиман универзитетски уџбеник под називом „Општарегинална географија“, у којем регионалну индивидуалност доводи у везу с доминантним природногеографским одликама. Тако, доминантност у одређеном географском простору Б. Ж. Милојевић доводи у везу с морфолошким, климатским, хидрографским или биоегеографским обиљежјем. У ствари, Милојевићева „Општа регионална географија“, како то и он истиче, „претставља покушај да се географски прикажу главне области Земљине површине“ (Милојевић, 1956, стр. 11), па у том смислу издваја: Долинске области, Високе

sea, etc. Furthermore, we should not drop the B. Z. Milojevic's position on the impact of historical processes, cultural diversity, and social system development on the population growth, settlements, commerce, etc. within a single geographical space. It is undoubtedly a possibilistic approach to studying of individuality of geographical regions (regional systems).

B. Z. Milojevic's scientific contribution to studying Yugoslavian geographical region may be found in several monographs as follows: „Dinaric coastline and islands“, „Major Yugoslavian valleys“, „The Highlands of our Kingdom“, „Plateaus and sandy deserts in Vojvodina“, including less extensive but significant monographs as „Boka Kotoriska“, „Banat sandy desert“, „The Velika Morava Valley“, „The Valley of Ohrid“, „The Valleys of Piva, Tara, and Moraca“, „Panonian Danube on Yugoslavian territory“, „The Prenj“ and „Ulcinj coastline“. He also published several general papers dealing with problems of regionalization such as „Geographical regions of FPR Yugoslavia“, „On geographical division of the Globe“, „On regional belts, areas and plateaus“, „Our high mountains and their role in merging and splitting“ etc.“ (Васовић, 1985, p. 162).

Based upon elaborated theoretical and methodological backgrounds, B. Z. Milojevic wrote a university study book named „General regional geography“ in which he made a connection between regional individualism and dominant natural-geographical features. Thus, he further connects domination within a specific geographical space with morphological, climate, hydrographical, or bio-geographical characteristics. Actually, Milojevic's „General regional geography“ is, in his own words, „an attempt to provide a geographical account of major global areas“ (Милојевић, 1956, p. 11), so he distinguished between Valley regions, High mountains and polar regions, Deserts and prairies, and Seas and coasts. He regards geographical

планине и поларне пределе, Пустине и степе, те Мора и обале. Географску индивидуалност сваке од поменутих цјелина види као наглашено важан фактор у развоју насеља, привреде, становништва, саобраћајница, културе народа и укупног развоја држава.

Значај појединих регионалних цјелина на Земљи Б. Ж. Милојевић доводи и у везу са стратешким циљевима и укупним развојем неких држава, посебно моћних. Тако, нпр., геополитичке интересе Русије кроз осамнаести и деветнаести вијек и њен територијални и укупан друштвено-економски развој доводи у везу с њеним настојањима да изиђе на топла мора, Балтичко и Црно, те на Пацифик (ibidem, стр. 443–444). С оваквим и сличним тумачењима о утицају природне средине на одређене друштвене процесе, како је већ наглашено, Б. Ж. Милојевић, с разлогом, чврсто стоји на позицијама географског детерминизма.

Крупан допринос географским, односно регионалногеографским проучавањима српских земаља и укупног географског простора бивше Југославије, сем Б. Ж. Милојевића, дали су и остали Цвијићеви ученици: Ј. Дедијер, Ј. Ердџановић, В. С. Радовановић, М. Филиповић..., као и неки словеначки и хрватски географи који су дијелом слиједили Цвијићеву географску школу: А. Мелик, С. Илешич, И. Рубић, Ј. Роглић...

Цвијићева антропогеографска проучавања Балканског полуострва, посебно она која се односе на српске земље, те „Упутства за проучавање насеља”, подстакла су његове директне насљеднике и истраживаче који су их слиједили, на опсежна антропогеографска проучавања српских земаља (Херцеговину, Босну, Црну Гору, Далмацију, Војводину, Македонију, Косово, Метохију...), али и на компонентна географска проучавања поменутих простора. У том смислу, од посебног значаја за развој српске регионалне географије, а у ово вријеме за нови концепт српске националне географије, јесу истраживачка дјела Јевта Дедијера („Херцеговина – Антропогеографске студије”, „Нова Србија”...), Јована Ердџановића („Стара Црна Гора”,

individualism of each of these regions as a crucial factor for the development of settlements, commerce, population, traffic, culture and total development of states.

B. Z. Milojevic makes a connection between certain regional sections on Earth and the strategic goals and total progress of some states, especially the powerful ones. For instance, he makes a connection among Russian geopolitical interests in 18th and 19th centuries and their territorial and social-economic development and attempts to break through to the Baltic sea, Black sea, and the Pacific (ibidem, p. 443–444). Such interpretations of the impact of environment on specific social processes, as we have already mentioned, are rooted in geographical determinism.

Other Cvijic's disciples who made their contribution to geography, i.e. regional-geographical studies, are as follows: J. Dedijer, J. Erdeljanovic, V. S. Radovanovic, M. Filipovic as well as some Croatian and Slovenian geographers who partly followed Cvijic's geographical course: A. Melik, S. Ilesic, I. Rubic, J. Roglic, and others.

Cvijic's anthropogeographical studies on the Balkan peninsula, especially those referring to Serbian countries along with his „Instructions to settlement studies”, prompted his direct followers to run thorough anthropogeographical researches on Serbian countries (Herzegovina, Bosnia, Montenegro, Dalmatia, Vojvodina, Macedonia, Kosovo, Metohia, etc.). In this regard, the development of Serbian regional geography and modern concepts of Serbian national geography were under the influence of scientific studies by Jevto Dedijer („Herzegovina – Anthropogeographical studies”, „New Serbia”...), Jovan Erdeljanovic („Old Montenegro”, „Ethnic position of the Serbs in Old Serbia and Macedonia among South Slavic peoples”, „On origin of Bunjevci”...), Atanasije Urosevic („Kosovo”, „Sar-planina county of Sirinic”, „Gornja Morava and Izmornik”, „Ethnic processes in Kosovo

„Етнички положај Срба Старе Србије и Македоније међу Јужним Словенима”, „О пореклу Буњеваца”...), Атанасија Урошевића („Косово”, „Шарпланинска жупа Сиринић”, „Горња Морава и Изморник”, „Етнички процеси на Косову током турске владавине”, „Новобрдска Крива Река”...), Војислава С. Радовановића („Тиквеш и Рајц”, „Географске основе Јужне Србије”, „Шабачка Посавина и Поцерина”...), Милисава Лутовца („Сточарство на Сињајевини”, „Сточарство на североисточним Проклетијама”, „Ибарски Колашин – Антропогеографска испитивања”, „Иванградска (Беранска) котлина”, „Неготинска крајина и Кључ”, „Рожаје и Штавица – Антропогеографска испитивања”, „Бихор и Корита”...), Миленка С. Филиповића („Височка нахија”, „Вогошћа и Биоча”, „Рама у Босни”, „Таково”, „Хас под Паштриком”, „Попово поље у Херцеговини”...), Бранимира Букурова („Војводина, знаменитости и лепоте”, „Бачка, Банат и Срем”, те монографије војвођанских општина: „Бачки Петровац” (у коауторству), „Општина Ада”, „Општина Беочин” (у коауторству), „Општина Жабал”, „Суботица и њена околина”, „Географска монографија општине Тител”, „Општина Рума” (у коауторству) и друга.

Нека од претходно поменутих дјела су наглашено антропогеографског карактера и третирају релативно добро диференциране регионалне системе. За разлику од њих, дјела класичног монографског карактера, прожета структурним приступом у географији, посвећена су релативно мањим просторним цјелинама – најчешће општинским подручјима. Но, и она су дио сложених регионалних система, па се у основи могу третирати као радови из домена регионалне географије. У њима се географска индивидуалност доводи у нераскидиву везу и међузависност природе и човјека, што недвосмислено апострофира, с обзиром на предмет регионалногеографских и уопште географских проучавања, јединство географске науке. Ово стајалиште у географској науци посебно је истицао и за њега се залагао В. С. Радовановић, за којег се може рећи да је знатно

during Turkish reign”, „Novobrdска Kriva Reka”...), Vojislav S. Radovanovic („Tikves and Rajc”, „Geographical background of South Serbia”, „Sabac Posavina and Pocerina”...), Milisav Lutovac („Cattle breeding in Sinjajevina”, „Cattle breeding in north-east Prokletije mountain”, „Ibarski Kolasin – Anthropogeographical studies”, „Ivangradska (Beranska) basin”, „Negotinska krajina and Kljuc”, „Rozaje and Stavica – Anthropogeographical studies”, „Bihor and Korita”...), Milenko S. Filipovic („Visocko nahija”, „Vogosca and Bioca”, „Rama in Bosnia”, „Takovo”, „Has beneath Pastroika”, „Popovo polje in Herzegovina”...), Branimir Bukurov („Vojvodina, heritage and beauties”, „Backa, Banat and Srem”, and Vojvodina municipalities monographs: „Backi Petrovac” (co-authorship), „Municipality of Ada”, „Municipality of Beocin” (co-authorship), „Municipality of Zabalj”, „Subotica and neighbouring region”, „Geographical monograph of the municipality of Titel”, „Municipality of Ruma” (co-authorship) and others.

Some of these works are anthropogeographic and they treat differentiated regional systems quite well. Unlike these books, classical monographs typical of the structural approach in geography are devoted to relatively small spatial units – most often municipalities. Still, they are also a part of complex regional systems so we might treat them as belonging to regional geography domain. They draw a permanent connection and interdependence between humans and nature, which certainly points out the uniqueness of geography with reference to regional geography and geographical studies in general. This point of view in geography was advocated by V. S. Radovanovic, who improved Cvijic’s anthropogeography via his „thorough” research and extensive consideration of how geographical factors affected the anthropogeographic process and geographical individualism.

унаприједио Цвијићеву антропогеографију, прије свега „дубином” истраживања али и свеобухватнијим сагледавањем утицаја географских фактора на антропогеографски процес и географску индивидуалност.

Овдје ћемо укратко назначити и допринос А. Мелика, једног од настављача Цвијићеве антропогеографске школе у Словенији, теоријском и методолошком конципирању регионалне географије, и њеној пракси у оквирима југословенског географског простора. Иако се доминантно бавио истраживањем Словеније, А. Мелик дао је драгоцен допринос познавању регионалногеографских посебности југословенског простора кроз универзитетски уџбеник „Југославија – земљеписни преглед”.

Већина радова А. Мелика су у форми класичне антропогеографије регионалногеографског карактера: „Словенско приморје и Истра”, „Географски проблеми словенског приморја”, „Наше јадранске луке” и др. Од значаја за развој југословенске и српске регионалне географије, сем универзитетског уџбеника „Југославија – земљеписни преглед”, јесу и следећи Меликови радови: „Историјско-антропогеографски преглед Краљевине Југославије”, „Политичко-географске основе Југославије”, „Географски рејони в Југославији” и друга. Ови и слични радови, с обзиром на предмет проучавања, припадају компонентним географским наукама. Пошто истраживани проблеми имају регионалну димензију, они су, у исто вријеме, фактор регионалног система, његове индивидуалности, али и међурегионалних веза и односа, што их чини незаобилазним у проблематици регионалногеографских истраживања.

Као што се може закључити, антропогеографска и остала истраживања Балканског полуострва Ј. Цвијића и његових директних ученика посвећена географском простору бивше Југославије била су основ теоријском и методолошком конципирању и развоју српске али и југословенске географије као јединствене науке о географском простору и његовој регионалној димензији. Управо, сложена методолошка и методска

We shall now provide a brief account of the work of A. Melik's, who was Cvijic's Slovenian supporter in his theoretical and methodological concepts of regional geography and its practice within the Yugoslavian geographical framework. Although he predominantly dealt with Slovenian region, he made a huge contribution to studying regional geographical specificities of Yugoslavia in his university book named „Yugoslavia – a geographical account”.

Most A. Melik's work is classical anthropogeography of regional geographical characteristics: „Slovenian coastline and Istra”, „Geographical problems of Slovenian coastline”, „Our Adriatic harbours” etc. Apart from his university book „Yugoslavia – a geographical account”, other papers relevant for Yugoslavian and Serbian regional geography are as follows: „Hystorical-anthropogeographical account of the Kingdom of Yugoslavia”, „Political-geographical background of Yugoslavia”, „Yugoslavian geographical regions” and others. From the subject matter point of view, these and similar papers belong to componential geographical studies. As the target problems are of a regional character, they are at the same time a factor of regional system, its individualism, and interregional relation, which all makes them inevitable within the regional geographical studies.

Hence, we may infer that the studies of the Balkan Peninsula performed by J. Cvijic and his disciples are dedicated to the former Yugoslavia geographical region and are the basis of theoretical and methodological concepts of both Serbian and Yugoslavian geography as a unique science within the geographical space and its regional dimension. Therefore, complex methodological and method studies within the domain of regional geographical individualism of former Yugoslavia, where individualism was expressed through the natural physiognomy and appropriate anthropogeographical structure, were the

истраживања у домену регионалногеографске индивидуалности простора бивше Југославије, гдје се индивидуалност испољава у природној физиономији а прати је одговарајућа антропогеографска структура, била су темељи српској регионалној географији у првој фази њеног научног развоја. Овај приступ отворио је низ теоријских а тиме и методолошких и практичних питања у вези с каснијим развојем српске регионалне географије, од којих су нека остала отворена све до данас.

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКО
УТЕМЕЉЕЊЕ РЕГИОНАЛНЕ ГЕОГРАФИЈЕ
– ОД АНТРОПОГЕОГРАФСКИХ КА
ФИЗИОНОМСКИМ РЕГИЈАМА И
КУЛТУРНОМ ПЕЈЗАЖУ
(друга фаза у развоју српске регионалне
географије)

Друга фаза у развоју српске регионалне географије условно се веже за период од шездесетих до осамдесетих година двадесетог вијека, кад у теоријском и методолошком смислу прави извјестан помак у односу на регионалну географију Ј. Цвијића и његових директних сљедбеника, обиљежену, како смо видјели, класичним антропогеографским приступом с једне и компонентним географским истраживањима с друге стране. У ствари, другу фазу развоја српске регионалне географије обиљежила су настојања угледних српских географа да регионалној географији дају нови теоријски и методолошки приступ. У овом смислу несумњив допринос дали су Р. Ршумовић, М. Васовић, Ј. Марковић, М. Радовановић, В. Ђурић, Ј. Илић и већи број српских географа са простора бивше СФР Југославије.

У запаженом раду „Предмет проучавања регионалне географије” Р. Ршумовић (1964) веома исцрпно анализира различите теоријске приступе регионалној географији, посебно њеном предмету проучавања, што су их дали утемељивачи ове географске науке у Њемачкој, Француској, СССР-у, САД-у,

basis of Serbian regional geography in the first phase of its scientific development. This approach tackled a whole range of theoretical, methodological and practical issues of the later development of Serbian regional geography, some of which still remain unsolved.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL
BASIS OF REGIONAL GEOGRAPHY –
FROM ANTHROPOGEOGRAPHICAL
TO PHYSIOGNOMIC REGIONS AND
CULTURAL LANDSCAPE
(the second phase of development of
Serbian regional geography)

The second phase of development of Serbian regional geography is partly related to the 1960s to 1980s period as it both theoretically and methodologically advanced from the regional geography of J. Cvijic and his disciples that referred to, as we have earlier mentioned, a classical anthropogeographical approach on one side and componential geographical research on the other. Actually, this second phase was marked by attempts of distinguished Serbian geographers to provide the regional geography with a new theoretical and methodological approach. The largest contribution was made by R. Rsumovic, M. Vasovic, J. Markovic, M. Radovanovic, V. Djuric, J. Ilic and other Serbian geographers from former Yugoslavia.

In his well-known work, „The subject matter of regional geography”, R. Rsumovic (1964) made a thorough analysis of different theoretical approaches to regional geography and its subject matter provided by the regional geography founders in Germany, France, USSR, USA, Great Britain and Yugoslavia. Finally, he put out his own point of view

Великој Британији, те приступе регионалној географији и низу њених отворених питања што су их дали водећи регионални географи у Југославији. На крају, износи властити поглед на мјесто и улогу регионалне географије у односу на општу географију и њене бројне „специјализоване географске науке”. Посебну пажњу посвећује предмету регионалногеографских истраживања. Док, како каже, „географске специјалистичке науке ваде из мозаика физиогномског пејсажа групе елемената (каменчиће мозаика) по сродности па од њих формирају свој предмет проучавања ‘регионална географија’ проучава законитост комбиновања и стварања физиогномског пејзажа региона” (Ршумовић, 1964, стр. 17–18). У вези са задацима регионалне географије Р. Ршумовић се, између осталих, позива на мишљење Ј. Schmithusena, који истиче значај истраживања Земљине површине по „просторним целинама – регионима. Да би то постигла, она (мисли се на регионалну географију, прим. аутора) треба да Земљину површину просторно рашчлани и да упозна и представи индивидуалне пределе (тј. регионе – Р. Р.) свих величина почев од најмањих па до целе геосфере” (ibidem, стр. 18). Овај задатак регионалне географије покренуо је важно методолошко питање којим су се бавили и данас баве бројни географи, посебно регионални, како у развијеним земљама свијета тако и у оквиру српских земаља. У ствари, ријеч је о проблемима географске регионализације, једном од темељних теоријских и практичних питања географије.

Сложеном проблематиком регионализације југословенског географског простора бавили су се сви водећи српски регионални географи, настављачи и модификатори теоријског концепта регионалне географије Б. Ж. Милојевића, те водећи словеначки и хрватски географи.

Прву регионалну географију Југославије написао је А. Мелик. Она се концепцијски „разликовала од Милојевићеве јер полази од природногеографски јасно омеђеног просторног комплекса схваћеног у смислу

of regional geography within the general geography and its numerous ‘specialized disciplines’. He paid particular attention to the subject matter of regional geographical research. As he said „geographical specialized sciences draw, from the physiognomic mosaic, those similar pebbles and use them to form their own subject matter, but it is the ‘regional geography’ that studies laws of combinations creating the physiognomic mosaic of a region” (Ршумовић, 1964, p. 17–18). As he speaks of tasks of regional geography, R. Rsumovic refers to the opinions of J. Schmithusen, who stressed the relevance of research of Earth’s surface in accordance with „spatial units – regions. In order to achieve that, it (referring to regional geography, noted by the author) should divide the Earth’s surface and represent individual regions of all sizes starting with the smallest ones until it reaches the whole of the geosphere” (ibidem, p. 18). This task of regional geography started a relevant methodological issue dealt with by many geographers, especially the regional ones, in both developed countries and Serbian lands. Actually, it is about the problems of geographical regionalization, which are some of the ground theoretical and practical issues of geography.

The complex problems of regionalization of Yugoslavian area were dwelt upon by many distinguished Serbian regional geographers, the followers and modifiers of B. Z. Milojevic’s regional geography concept.

The first regional geography of Yugoslavia was written by A. Melik. Its concept differed „from the one by Milojevic in that it started with the limited space of natural geography understood as geographical individualism“ (Рогић, 1973, p. 13). Melik’s primary differentiation of the Yugoslavian geographical space into coastline, Panonian region and highlands makes us infer that he focused on homogeneous relief units of specific physiognomy, i.e. he applied

географског индивидуума“ (Рогић, 1973, стр. 13). Меликова примарна диференцијација југословенског географског простора на приморски, панонски и планински упућује на закључак да се ради о рељефно хомогеним цјелинама посебне физиономије, односно на закључак да се ради о примјенењеном принципу физиономске хомогености у просторној диференцијацији југословенског простора. Кад је већ ријеч о проблематици географске регионализације, њеној теорији и пракси у оквирима југословенског географског простора, истичемо схватања С. Илешича и његову идеју о комплексно схваћеној хомогености, „која налази свој материјални одраз у физиономији географског пејзажа... Први нацрт двојне 'покрајинско физиономичне' и 'економско функционалне' регионализације Словеније С. Илешича означаје почетак новог приступа радовима на регионализацији наших република“ (мисли се на Републике бивше СФРЈ – прим. аутора) (ibidem, стр. 14).

У вези с проблематиком географске регионализације појединих дијелова југословенског географског простора, истичемо допринос који су дали М. Васовић на регионализацији Србије (1965), М. Васовић и Ј. Петровић на регионализацији Црне Горе (1962), те М. Панов (1962) на регионализацији Македоније. У ствари, ради се о географској регионализацији на физиономском принципу, гдје се у фокус географских истраживања ставља географски пејзаж. Такође, истичемо теоријску и практичну вриједност двојног нацрта „физиономске“ и „функционалне“ регионализације Хрватске В. Рогића (1962), као и вриједност функционалног принципа В. Ђурића (1959) у вези с проблематиком географске регионализације Србије, заснованог на „функционалној повезаности хетерогених просторних јединица чијом интеграцијом настају комплексне производно територијалне цјелине“ (ibidem, стр. 14).

Пажњу привлачи регионализација југословенског географског простора Ј. Марковића (1967) и његов универзитетски уџбеник „Географске области СФРЈ“. Скоро

the principle of homogeneity in the spatial differentiation of Yugoslavian space. Speaking of problems of geographical regionalization, its theory and practice within the framework of Yugoslavian geographical space, we shall focus on ideas of S. Ilcic and his complex homogeneity „which has a material reflection in the physiognomy of geographical relief... The first draft of dual ‘regional physiognomic’ and ‘economic functional’ regionalization of Slovenia, S. Ilcic marked a new approach to the regionalization of our republics“ (referring to the former Yugoslavian republics, noted by the author) (ibidem, p. 14).

As we speak of problems of geographical regionalization of specific parts of Yugoslavian geographical space, a large contribution was made by M. Vasovic in Serbia (1965), M. Vasovic and J. Petrovic in Montenegro (1962), and M. Panov (1962) in Macedonia. Actually, it is the geographical regionalization based upon the physiognomic principle in which the focus is on the geographical landscape. Furthermore, there is the pertinence of the dual draft or „physiognomic“ and „functional“ regionalization of Croatia by V. Rogic (1962), as well as the functional principle of V. Djuric (1959) referring to problems of geographical regionalization of Serbia based upon the „functional connection between the heterogenous spatial units the integration of which forms complex productive territorial units“ (ibidem, p. 14).

Our attention now switches to the regionalization of Yugoslavian area by J. Markovic (1967) and his university book named „Geographical regions of SFR Yugoslavia“. Just like A. Melik, he relies on the primary differentiation of Yugoslavian space into Adriatic, highland and lowland region, and Panonian region. At the third level of regional differentiation, he divides these regions into smaller geographical units that belong to the former Yugoslavian republics.

идентично регионализацији Југославије А. Мелика, и Ј. Ђ. Марковић ослања се на примарну диференцијацију југословенског простора на јадранску, планинско-котлинску и панонску област. Поменуће области, на трећем степену регионалне диференцијације, дијели на мање географске цјелине, које по правилу припадају републикама бивше СФР Југославије.

На већ примијењеном теоријском и методолошком концепту, али и концепту географске регионализације, иако тај концепт и не помиње, Ј. Ђ. Марковић написао је и други универзитетски уџбеник – „Регионална географија СФР Југославије“, 1980. године. Поменути уџбеници првенствено имају едукативни значај. Оптерећени су традиционалним приступом у географији, дакле енциклопедизмом, шаблонизмом, дескрипцијом и структурним приступом као одликом традиционалног али, још увијек, и савременог приступа у географским истраживањима. Примијењени принцип географске регионализације југословенског географског простора (принцип природне физиономије) дао је прихватљиву регионализацију само на првом и другом степену просторне диференцијације. Међутим, диференцијација географских регија на трећем нивоу носи обиљежје недоследности и произвољности у примјени принципа регионализације. Примјера ради, Перипанонску Србију Ј. Ђ. Марковић условно дијели на Посавску Србију, Подрињску Србију и Подгорину, Западно Поморавље, Шумадију, Београдску микрорегију, Велико Поморавље, Стиг и Браничево. Несумњиво, ради се о примјени различитих принципа географске регионализације Перипанонске Србије. У ствари, ријеч је о примјени морфогенетског принципа приликом диференцирања Посавске Србије, Подрињске Србије и Подгорине, примјени недовољно дефинисаног принципа просторног обухвата (принцип положајности) у диференцијацији Западног и Великог Поморавља, историјско-географског принципа у диференцирању Шумадије, Стига и Браничева, те функционалног принципа у

J. Dj. Markovic wrote a second university book named „Regional geography of SFR Yugoslavia“ (1980), based upon the applied theoretical and methodological concept and the concept of geographical regionalization. These books are above all of an educational relevance and are burdened by the traditional approach, i.e. encyclopaedism, schematism, descriptions, and structuralism, typical of both traditional and modern approaches to geographical studies. The applied principle of geographical regionalization of the Yugoslavian geographical region (the principle of natural physiognomy) resulted in an acceptable regionalization only at the first and second levels of spatial differentiation. Nevertheless, the differentiation of geographical regions at the third level is full of inconsistency and arbitrariness when it comes to application of regionalization principles. For instance, J. Dj. Markovic, divided the Peripanonian Serbia into Posavska Serbia, Podrinjska Serbia and Podgorina, Zapadno Pomoravlje, Sumadia, Belgrade micro region, Veliko Pomoravlje, Stig, and Branicevo. There is no doubt that here we have an application of different principles of geographical regionalization in Peripanonian Serbia. Actually, he applied the morphogenetic principle as he divided Posavska Serbia, Podrinjska Serbia and Podgorina but he did not clearly define the spatial position principle as he differentiated among Sumadija, Stig, and Branicevo or the functional principle in Belgrade micro region.

The trouble is that in the university books on regional geography of former Yugoslavia space, he does not speak of the applied principles of geographical regionalization. He simply points out the primary division of the target space into three large physiognomic and mutually diverse units (Марковић, 1980, p. 34). Thus, we may infer that he leaves it for the readers to make arbitrary estimations on the applicable principles of geographical regionalization, especially at the third level

диференцирању Београдске микрорегије.

Веома је индикативно да у уџбеницима посвећеним регионалногеографској проблематици простора бивше СФР Југославије Ј. Ђ. Марковић уопште не говори о примијењеним принципима географске регионализације. Једноставно, истиче примарну подјелу поменутог простора на три велике физиономске и међусобно различите функционалне цјелине (Марковић, 1980, стр. 34). Намеће се закључак да он читаоцима оставља могућност слободне процјене примијењених принципа географске регионализације, нарочито на трећем степену диференцијације.

Теорија и методологија регионалне географије, укључујући и проблематику географске регионализације, Ј. Ђ. Марковића, али и осталих афирмисаних географа његове генерације, није нашла довољно мјеста у пракси. Ову констатацију на најбољи начин потврђује управо Ј. Ђ. Марковић, који каже: „Разматрања о теоријским и принципијелним питањима класичне и модерне регионалне географије нису дала примере њихове примене на нашим регијама, јер то и није могуће“ (ibidem, стр. 33). Ова констатација, уколико је тачна, доводи у питање смисао географије као науке и обезвређује сва њена достигнућа. Наше је мишљење да суштина проблема регионалне географије није искључиво у њеној теорији и методологији. Напротив, суштински проблеми регионалне географије тичу се њене праксе, односно сложеног предмета регионалногеографских проучавања и с тим у вези веома ограничених могућности досљедне примјене методологије регионалногеографских истраживања. У ствари, регионални системи као најсложеније форме организације географског простора и његове функционалности подразумевају захтјевне методологије проучавања, које по правилу превазилазе могућност појединачних истраживача, али и сазнајне могућности географске науке.

Сем едукативног, допринос Ј. Ђ. Марковића српској регионалној географији огледа се у бројним радовима аналитичког карактера

of differentiation.

There was no sufficient practical application of the theory and methodology of regional geography as set by J. Dj. Markovic and other geographers of his generation. This was also illustrated by Markovic himself as he said: „The reflections on theoretical and principle matters of both classical and modern regional geography had no application in our countries as it is simply impossible“ (ibidem, p. 33). In case this is true, this remark questions the sense of geography as a science and diminishes all its achievements. In our opinion, the key problem of regional geography is not its theory and methodology. On the contrary, the problem is in its practice, i.e. the complex subject matter of its studies and the limitations of the application of the methodology of regional geographical researches. Actually, the regional systems as most complex forms of organization of geographical space and its functions call for the demanding methodology, which should surpass the individual researches and abilities of geography whatsoever.

Apart from the educational one, Markovic's contribution to the Serbian regional geography reflects in many analytical papers dedicated to studying regional structures in Serbia, mostly the quaternary relief, hydrological problems of rivers, river streams, swamps, etc. Other of his relevant monographs are „Novi Beograd 1948–1968“, „Sabac“ (1970), „Radjevina and Krupanj, a geographical account“ (1982), „Vrnjacka Banja 1870–1970“ (1970), „Cuprija, the geographical account of the nature“ (1980), „Zabljak – the highest town in Yugoslavia“ (1976), „Cities of Yugoslavia“ (1980), „Spas of Yugoslavia“ (1980), „Yugoslavia – natural characteristics“ (1969). All these works, according to classical geographical monographs, belong to structural geography using the analytical approach and more or less they managed to make a geographical synthesis defining the

посвећеним истраживању регионалних структура простора Србије, првенствено квартарног рељефа, хидролошких проблема ријека, ријечних сливова, мочвара и сл. Од интереса су и његова бројна монографска остварења („Нови Београд 1948–1968“, „Шабац...“ (1970), „Рађевина и Крупањ, географски приказ“... (1982), „Врњачка Бања 1870–1970...“ (1970), „Ђуприја, географски приказ природе...“ (1980), „Жабљак – највише градско насеље у Југославији“ (1976), „Градови Југославије“ (1980), „Бање Југославије“ (1980), „Југославија – природне одлике“ (1969)... Поменута дјела, сагласно класичним географским монографијама, припадају структурној географији, прожета су аналитичким приступом, те мање или више успјешним покушајем географске синтезе која дефинише геопросторну индивидуалност.

Видан допринос теоријским и методолошким поставкама регионалне географије, њеном предмету, задацима и циљевима проучавања, везама са општом географијом односно „системским географским наукама“, везама са осталим сродним наукама, примјени регионалне географије у различитим областима друштвене праксе, посебно у области просторног планирања, животне средине, њеној улози у образовању и сл., дао је угледни српски географ М. Васовић у низу радова теоријског карактера. Он истиче да регије издвојене по принципу физиономичности и хомогености чине основни предмет регионално географског проучавања, и додаје да то подразумијева изучавање законитости формирања физиономског пејзажа у регији и индивидуалности регије. Овакав приступ предмету регионалногеографских истраживања регионалну географију чини посебном у односу на, како М. Васовић каже, „дисциплине опште географије или – како је неки називају – системске географије“ (Васовић, 1971, стр. 11–13).

На претходно дефинисаним теоријским поставкама М. Васовић дао је несумњив допринос и пракси регионалне географије, нарочито универзитетској настави. У

geospatial individualism.

In his theoretical papers, a Serbian geographer M. Vasovic made a large contribution to the theoretical and methodological basis of regional geography, its subject matter, tasks, goals, connection with general geography, i.e. „systemic geographical sciences“, including regional geography application within different fields of social practice, especially in reference with spatial planning, environment, education, etc. In his words, regions extracted on the principles of physiognomy and homogeneity are the key subject matter of regional geographical studies, which means studying the laws of forming the physiognomic landscape within a region and the individualism of the region itself. It is this approach to the regional geographical subject matter that makes regional geography special in reference with, as he called them „disciplines of general geography – or as some refer to it as systemic geography“ (Васовић, 1971, p. 11–13).

M. Vasovic's major contribution to the practice of regional geography definitely refers to the university level teaching. In this regard, his most influential university books are „Special regional geography – typical regions on the Earth's surface“ (1962), „Typical regions on the Earth's surface“ (1971) and „Regional geography for the spatial planning students“ (1985). Furthermore, there is the scientific, national, and cultural heritage of many of his monographs: „Lovcen and its area, regional geographical research“ (1954), „Vrbas and its community, geographical monograph“ (1968), „Kopaonik mountain“ (1988), „Gornja Jablanica – geographical features“ (1998), „Mountains of Podrinje-Valjevo region“ (2003). All these classical monographs are somewhat burdened by descriptions, geographical shematism, and encyclopaedism. They may also be treated as regional geographical as the target areas are the integral parts of the appropriate regional

том смислу, од значаја су универзитетски уџбеници: „Посебна регионална географија – Карактеристичне регије на Земљиној површини“ (1962), „Карактеристичне регије на Земљиној површини“ (1971) и „Регионална географија за студенте просторног планирања“ (1985). Такође, вриједи истаћи научну, националну и културну вриједност његових бројних монографија: „Ловћен и његова подгорина, регионално-географска испитивања“ (1954), „Врбас и његова комуна, географска монографија“ (1968), „Копаник“ (1988), „Горња Јабланица – географска својства“ (1998), „Подрињско-ваљевске планине“ (2003)... Поменути дјела, класичног монографског карактера, до извјесне мјере оптерећена су дескрипцијом, географским схематизмом и енциклопедизмом. Могуће их је третирати и као регионалногеографска с обзиром на чињеницу да проучавани простори чине интегралне дијелове одговарајућих регионалних система. Овакав третман географских монографија до извјесне мјере потврђује тезу да свако географско проучавање има регионалну димензију и да тиме припада регионалној географији, што није без основа.

У вези с теоријом регионалне географије, посебно задацима ове науке, неопходно је истаћи научни допринос М. Васовића на регионализацији Србије, али и указати на ограничену могућност примјене понуђеног концепта у пракси. Сем научно-сазнајне, едукативне и образовне вриједности, Васовићев концепт регионалне географије и географске регионализације Србије није нашао адекватно мјесто у друштвеној пракси планирања простора и политици регионалног развоја Србије. Ово на најбољи начин потврђују изразите неравномјерности регионалног развоја Србије, те наглашени проблеми њеног демогеографског, социоекономског, насеобинског и осталих компоненти регионалногеографског развоја. Међутим, овдје је потребно нагласити да се не ради о кризи регионалне географије нити о ваљаности резултата регионалногеографских истраживања, укључујући и концепт

systems. One such treatment of geographical monographs somehow corroborate the idea that each geographical study has a regional dimension therefore belonging to regional geography, which is not without grounds whatsoever.

With reference to the theory of regional geography and its tasks, it is necessary to mention M. Vasovic and his contribution to the regionalization of Serbia. But we should also point out the limited possibilities to apply this concept in practice. Except scientific, educational, and cognitive values, Vasovic's concept of the regional geography and geographical regionalization of Serbia did not find an adequate position within the social practice of planning space and Serbian regional development policies. This is the best way to illustrate the extreme illinearity of the Serbian regional development and the problems of its demographic, social-economic, settlement, and other components of regional geographical development. Nevertheless, we should elaborate that it is not about the crisis in regional geography or the validity of results of regional geographical research, including the concept of the geographical regionalization of Serbia that may have caused these problems. On the contrary, it is about the complex and predominantly unfavourable geospatial reality of the state, resulting from interdependancy of hystorical and modern local and foreign mechanisms of geopolitical, geostrategic, economic, social, and cultural and their effect on the processes of development and their regional dimension.

Opposite from the practice of regionalization, M. Vasovi's theoretical and methodological approach to studying regional systems have been applied in practical spatial planning and environment protection. Thereby, he greatly contributed to the protection of the Tara River region. The result was to stop the project of thermal plant construction and adopt the „Declaration

географске регионализације Србије као узроцима поменутих проблема. Напротив, у питању је сложена и доминантно неповољна геопросторна реалност Србије, као продукт међузависности историјских и савремених, спољашњих и унутрашњих механизма геополитичког, геостратешког, економског, социјалног и културолошког дјеловања на развојне процесе и њихову регионалну димензију. Насупрот пракси регионализације, теоријски и методолошки приступ М. Васовића проучавању регионалних система нашао је примјену у пракси просторног планирања и заштити животне средине. У овом смислу, непроцјењив је његов допринос заштити животне средине ријеке Таре. То је резултовало заустављањем пројекта изградње хидроелектране на овој ријеци и усвајањем „Декларације о заштити ријеке Таре“ у Скупштини Црне Горе (2004).

На имплицитан начин, смисао географије М. Радовановић (1931–2009), један од најутицајнијих савремених теоретичара географије, види у регионализмима, „једном од основних приступа и принципа научног познавања просторног диференцирања и интегрисања, развојног усмеравања, планирања и уређења географског простора“ (Радовановић, 1996, стр. 67). Овим приступом М. Радовановић осмишљава предмет, задатке и циљеве географске (регионалногеографске) науке дајући јој веома прецизно теоријско одређење и практични значај. Несумњиво, предмет регионално-географских истраживања, по М. Радовановићу, јесу географски регионализми, а задаци истраживања подразумевају анализу утицаја бројних фактора (природних, еколошких, културно-цивилизацијских, економских, политичких, демографских, технолошких, информатичких) на организацију географског простора. Такође, М. Радовановић веома јасно истиче значај регионализације у функционалној организацији географског простора, са освртом на њену примјену у Србији. У вези с изнесеним ставовима М. Радовановића, Р. Гњато констатује да регионална географија „у условима савремене

on protection of the Tara River“ at the Montenegro national assembly (2004).

Implicitly, M. Radovanovic (1931–2009), one of the most influential modern geography theoreticians believes that regionalisms are „one of the basic approaches and principles of the scientific cognition of spatial differentiation and integration, including development steering, planning and arrangement of the geographical space“ (Радовановић, 1996, p. 67). Via this approach, M. Radovanovic embodied the subject matter, tasks, and goals of the geographical (regional geographical) science, giving it a precise theoretical determination and practical relevance. There is no doubt that the subject matter of the regional geographical studies, according to M. Radovanovic, are the geographical regionalisms whereas the tasks refer to the analysis of different factors (natural, ecological, cultural-civilization, economic, political, demographic, technological, informational) and their impact on the organization of the geographical space. Furthermore, M. Radovanovic clearly points out the pertinence of regionalization within the functional organization of the geographical space, providing an account of its application in Serbia. With reference to ideas of M. Radovanovic, R. Gnjato infers that the regional geography „in terms of modern organization and the world rearrangement gains a responsible role not only as a science that would interpret the functions and structures of the new regionalisms but also as a science that would find the solutions for the problems that exist or may appear as a consequence of the interruption of the existing systems of geospatial functions and organizations, i.e. the trigger of the regional development and interregional connections“ (Гњато, 1996, p. 16).

Apart from his contribution to the theory and methodology of regional geography, M Radovanovic also made a large contribution to regional geography practice. His

организације и преуређења свијета добија одговорну улогу не само науке која ће тумачити начине функционисања и структуралност нових регионализама, већ напротив улогу науке која ће изналазити рјешења за проблеме који настају или ће се у догледно вријеме појавити, као посљедица ремећења успостављених система функционисања и организације геопростора, те као посљедица рушења неких од постојећих центара моћи, односно полуга регионалног развоја и међурегионалних веза“ (Гњато, 1996, стр. 16).

Сем доприноса теорији и методологији регионалне географије, М. Радовановић дао је изузетан допринос и пракси регионалне географије. Његови бројни радови историјско-географског, етнографског, демографског, политичко-географског и антропогеографског карактера нашли су коначну форму у монографији посвећеној Косову и Метохији (2004). Овом публикацијом М. Радовановић је на најбољи начин потврдио улогу регионалне географије у проучавању сложених регионалногеографских процеса на Косову и Метохији, посебно етничких и демографских, и довео их у нераскидиву везу са низом природногеографских, историјских, културно-цивилизацијских, економских, геополитичких и геостратешких фактора и констелација.

Теоријом географије, посебно економске, бавио се и Ј. Илић, један од најпродуктивнијих српских географа. Географију види као граничну науку са „широким и сложеним објектом истраживања“, па истиче: „најбоље је рећи да њу (географију, прим. аутора) чини систем наука... функционално и структурално распоређених у неколико подсистема“ (Илић, 1975, стр. 12). У том смислу, регионалну географију позиционира као један од укупно четири географска подсистема (Теоријска географија, Општа географија, Регионална географија, Географска регионализација). У исто вријеме, Ј. Илић говори и о подјели географије на физичку и друштвену као подсистеме географије, и на „остале географске дисциплине“, као и о њеној примјени у различитим областима друштвеног живота (

many papers of hystorical-geographical, ethnographical, demographic, political geographical, and anthropogeographical character have been materialized in his final monograph dedicated to Kosovo and Metohia (2004). In this book, he confirmed in a best way the role of regional geography within stydying the complex regional geographical processes in Kosovo and Metohia, especially as we speak of the ethnic and demographic aspects. He made an unseparable connection between them and a whole range of natural geographical, hystorical, cultural civilization, economic, geopolitical, and geostrategic factors and constelations.

J. Ilic was one of the most productive Serbian geographers and he gave a large contribution to the theory of geography, especially the economic geography. He regards geography as borderline science with a „wide complex spectrum of the subject matter“, so he claimed that „it is best to say that it (geography, noted by the author) is made of the system of sciences... functionally and structurally divided into several subsystems“ (Илић, 1975, p. 12). Therefore, he places regional geography as one of the four geographical subsystems (theoretical geography, general geography, regional geography, and geohgraphical regionalization). At the same time, J. Ilic spoke of the division into physical and social geography as separate subsystems, apart from other „geographical disciplines“, including the application within different social life domains (ibidem, p. 10).

Although he did not deal with the issues of theory and methodology of the regional geography, J. Ilic’s approach to geography that indirectly supported the ideas that advocate the unity of geographical disciplines and their subject matters, he placed the regional geography within the context of the geographical fields of study. This approach made the regional geography a synonym of the complex researches of „determined and specific“ geographical

ibidem, стр. 10).

Иако се посебно није бавио питањима теорије и методологије регионалне географије, приступ Ј. Илића географији, који на индиректан начин подржава становишта која заговарају јединство географске науке и јединство предмета географских проучавања, позиционира мјесто регионалне географије у контексту предмета географских проучавања. Овим приступом регионална географија постала је синоним за комплексна проучавања „одређених“, географских простора. С друге стране, диференцијацију географије на систем географских наука и „географских дисциплина“ Ј. Илић заснива на комплексности предмета проучавања, и с тим у вези неопходности различитих методолошких приступа у проучавању географског простора у свом јединству, различитостима, структурама, развојним процесима, проблемима развоја и сл.

Изузетан допринос пракси регионалне географије, у периоду након шездесетих година двадесетог вијека, дали су бројни географи Војводине. Подстакнути научном мисли и дјелом утемељивача регионалне географије у Војводини, академика Бранислава Букурова, као резултат проучавања геопросторних структура и развојних процеса појединих војвођанских општина, настале су бројне географске монографије. Углавном, ради се о класичним географским монографијама, утемељеним на концепту структурне географије, у којима доминира географска анализа над географском синтезом. Све монографије (укупно 43 објављене до 2012. године) урађене су на истој методологији. У општем дијелу монографије презентовани су резултати истраживања физичко-географских и друштвено-географских карактеристика појединих општина, док посебни дио третира регионалногеографску проблематику насељених мјеста.

areas. On the other hand, J. Ilic based his differentiation of geography into a system of geographical sciences and geographical disciplines on the complexity of the subject matter. Furthermore, there is the necessity to introduce different methods as we study the geographical space and its unity, diversity, structures, development processes, developments processes, etc.

After 1960s, a large contribution to the practice of the regional geography was made by many geographers from Vojvodina. Inspired by the thoughts and works of the founder of regional geography in Vojvodina, Branislav Bukurov, they published many geographical monographs on geospatial structures and development processes of different Vojvodina municipalities. These were mostly classical geographical monographs based upon the concepts of structural geography, in which the geographical analysis dominates over the geographical synthesis. All the monographs (total of 43 published up to 2012) are based on the same methodology. First, they provide the general results of studying the physical-geographical and social-geographical features of specific municipalities, and then they provide an account of the regional geographical problems of the settlements.

ФУНКЦИОНАЛНА ПАРАДИГМА У
СРПСКОЈ РЕГИОНАЛНОЈ ГЕОГРАФИЈИ
(трећа фаза у развоју српске регионалне
географије)

Трећу фазу у развоју српске регионалне географије обиљежава период након осамдесетих година двадесетог вијека. У основи, кључна питања регионалне географије из претходних периода и даље остају у жижи интересовања регионалних географа. Она се тичу теорије и методологије регионалне географије, редефиниције и реарфимације предмета регионалногеографских истраживања, концепта и праксе географске регионализације, те непосредне примјене резултата регионалногеографских истраживања у различитим областима друштвене праксе, нарочито у области просторног планирања и политици регионалног развоја.

Пракса савремене српске регионалне географије, зависно од посебности регионалногеографских система (географских регија), њихове структуралности, функционалности, те специфичности развојних процеса и проблема у њиховом развоју, најчешће подразумијева субјективан приступ истраживача предмету и задацима истраживања. Узрок таквом приступу дјелимично лежи у недостатку показатеља и параметара регионалног развоја. Међутим, основни узрок субјективног приступа предмету регионалногеографских истраживања, и након 120 година развоја ове науке у српским земљама, и након несумњивог утицаја који је регионална географија остварила у низу најразвијенијих земаља свијета, још увијек је теоријског карактера, и тиче се различитог поимања географске регије и предмета регионалногеографских истраживања. У вези са овим, као логичан слијед, на српској регионалногеографској сцени су и веома скромне и веома упитне методологије регионалногеографских истраживања, а неријетко и њихово потпуно одсуство. Овдје је неизоставно поменути и проблеме регионалне географије који се тичу типологије

FUNCTIONAL PARADIGM IN THE
SERBIAN REGIONAL GEOGRAPHY
(the third phase of development of Serbian
regional geography)

The third phase of development of Serbian regional geography took place in 1980s. Basically, the key issues dating from the previous phases were still in the limelight. These issues refer to the theory and methodology of regional geography, redefinition and reaffirmation of the regional geographical subject matter, the concept and practice of geographical regionalization, the direct application of results of the regional geographical research within different fields of social practice, especially when it comes to spatial planning and the regional development policy.

The practice of modern Serbian regional geography (depending on the specificities of regional geographical systems (geographical regions), their structure, functions, development processes and problems) often includes a subjective approach to the subject matter and research tasks. One such approach is somewhat caused by the lack of indicators and parameters of the regional development. Nevertheless, the key reason for a subjective approach to the regional geographical research subject matter is theoretical and refers to different ideas on the geographical region and the subject matter of the regional geographical research - even 120 years after it was started in the Serbian countries and despite the fact that regional geography was largely influential worldwide, including the most developed world countries. The logical results, within the Serbian regional geography, were the poor and questionable methodologies of the regional geographical researches or even the lack of these. We must not fail to mention the problems of regional geography referring to regional typology and taxonomy and regional geographical terminology. By the way, the typological, taxonomic, and terminological

и таксономије регија, те регионално-географске терминологије. Успут речено, типолошке, таксономске и термилошке одреднице најчешће се вежу за национални простор и зато имају релативно значење. Сваки покушај експликације националних типолошких, таксономских па и основних термилошких појмова, са националног простора на просторе других држава или континента у цјелини, регионалну географију ставља пред нерјешиве проблеме.

Током треће фазе научног развоја српске регионалне географије, предмет регионалногеографских истраживања најчешће је у тијесној вези с примijeњеним принципом географске регионализације, односно са концептом географске регије. Зато, скоро по правилу, савремене регионалногеографске студије носе обиљежје индивидуалисаних урбаних, индустријских, туристичких, демографских, просторно-функционалних, административно-територијалних, историјско-географских и сл. регија. Насупрот овим, веома су ријетке студије које презентују истраживања регионалних система (регија) у форми релативно индивидуалисаних просторно-функционалних и међусобно повезаних и условљених економских, социјалних, политичких, демографских, урбаних, руралних, еколошких и сл. развојних процеса. Овакве студије захтијевају веома сложене теоријске и методолошке приступе истраживању географских регионализама као облика организације географског простора, њихове структуралности и функционалности, процеса и динамике развоја, укључујући и истраживања која се односе на спољне утицаје на развој регионализама. Прије свега, мисли се на кључне геополитичке, геокономске, културноцивизацијске и сл. утицаје на развој регионализама у оквирима националног простора. Наравно, могуће је говорити и о регионализмима на међудржавном нивоу и о сличним утицајима на њихов развој.

Као што смо већ нагласили, М. Радовановић, један од најутицајнијих теоретичара и практичара српске географије, укључујући и

determinants are usually in connection with the national space so their meaning may be quite relative. Each attempt to provide an explicit elaboration of national typological, taxonomic, and even terminological issues (applying the national principles to other states or continents) makes the regional geography almost insoluble.

During the thirds phase of development of Serbian regional geography, teh subject matter of the regional geographical research was often tightly connected with the applied principle of geographical regionalization, i.e. the concept of the geographical region. Therefore, almost as a rule, modern regional geographical studies are typical of individualized urban, industrial, touristic, demographic, spatial-functional, administrative-territorial, hystorical-geographical, and other regions. On the other hand, there are few studies dealing with regional systems (regions) as relatively individualized spatial-functional and mutually conected economic, social, political, demographic, urban, rural, ecological and other development processes. Such studies would call for the complex theoretical and methodological approaches to the research of geographical regionalisms as forms of geographical space organization, their structure and functions, development processes and dynamics, including the reserahc that deal with regionalism development influenced by outer factors. Hereby, we refer to the key geopolitical, geoeconomic, cultural-civilization and other factors that affect the development of regionalism within a national framework. Naturally, we might discuss the stae level regionalisms and how different factors affect these.

As we have already mentioned, M. Radovanovic, one of teh most influential theoreticians and practicants of Serbian geography, marked not only second but also teh third (modern) phase of development of Serbian geography. His theoretical and

регионалну, обиљежио је не само другу већ и трећу, тј. савремену фазу развоја ове географске науке. Његов теоријски и методолошки приступ географским регионализмима, у исто вријеме, осмишљава регионализам као предмет регионалногеографских истраживања, али и системски приступ као методолошки поступак у истраживању регионализма.

На теоријском приступу географским регионализмима, и одговарајућој методологији истраживања, М. Радовановић објавио је обимну студију посвећену етничким и етнодемографским процесима на Косову и Метохији. Поменуте процесе доводи у везу с историјско-географским, етнографским и политичко-географским положајем Косова и Метохије, те с утицајем кључних елемената природне средине на развој мреже насеља и укупних функција у простору. Свеобухватан системски приступ регионализму Косова и Метохије захтијевао би и додатна истраживања. Она би, сем већ поменутих, обухватила истраживање и низа осталих фактора битних за укупан развој регионализма: утицај мреже насеља и њихових функција на развој регионалног система, утицај природних ресурса, инфраструктурних система, савремених унутрашњих и спољњих геополитичких фактора и сл.

С обзиром на задатке проучавања, сходно различитим концептима географских регија, савремена (српска) регионална географија, на теоретском али и практичном плану, манифестује различите методолошке приступе регионалним системима. Један од приступа тежиште ставља на истраживање структуралности, други на истраживање функционалности и (или) системности, а трећи на динамику односно процесе у регионалном развоју. Међутим, сва три приступа регионалном систему као јединственој просторно-функционалној и динамичној географској форми практично су недјелјива. Зато, савремени приступ у српској регионалној географији све више позиционира регионални систем као јединствен предмет регионалногеографских истраживања.

Претходни приступ у савременој

methodological approach to geographical regionalisms set regionalism as a subject matter of regional geographical research but also a systemic approach as a regional research methodology.

Based upon the theoretical approach and the appropriate research methods, M. Radovanovic published an extensive study devoted to the ethnic and ethnodemographic processes in Kosovo and Metohia. He made a connection between these processes and the historical-geographical, ethnographical, and political-geographical positions of Kosovo and Metohia. Furthermore, he addressed the key elements of the natural environment and how they affected the development of the settlement network and total spatial functions. The comprehensive systemic approach to the regionalism of Kosovo and Metohia would demand an additional research. This research would target at a whole range of factors relevant for the total development of regionalisms: the settlement networks and how they affect the development of the regional system, the impact of natural resources, infrastructural systems, modern local and foreign geopolitical factors, etc.

Taking into account the tasks of studies and different concepts of geographical regions, modern (Serbian) regional geography, both theoretically and practically, reflects different methodological approaches to the regional systems. One of these approaches points out the research of structuralism, other advocates the functionalism or (and) systems, and the third focuses on the dynamics, i.e. the processes within the regional development. Nonetheless, all these three approaches to the regional systems as uniformed spatial-functional and dynamic geographical formations are practically inseparable. Hence, a modern approach in Serbian regional geography is turning to the regional system as a unique subject matter of the regional geographical researches.

The previous approach in modern Serbian regional geography somehow differs

српској регионалној географији дијелом се разликује од „традиционалног”, према којем су регионална проучавања само она која за предмет проучавања имају регију као релативно диференциран географски систем (физиономки, функционални, административно-територијални, историојско-географски и сл.), а задатак да анализирају „све” географске компоненте регије и утврде њихова квалитативна својства, да утврде међусобне везе и односе између географских елемената, фактора и процеса у географском простору, те да кроз географску синтезу испуне основни циљ регионалне географије у смислу потпуног увида у географску индивидуалност регије. Овај приступ, по правилу, резултира опсежним регионалногеографским студијама са обиљежјима структурних географских монографија, којима најчешће недостају одговарајуће регионалне синтезе. Зато, анализирајући стање регионалне географије у Србији Д. Тошић констатује да се традиционална регионална географија одржала све до данас и да „савремене регионалногеографске студије пате од стереотипа Керовог система и имају карактер географских приказа појединих физиономских или административно-територијалних целина. Тим системом, уместо синтезе и интеграције међузависности појединих елемената, остаје се на нивоу инвентаризације и детаљних анализа и класификација регионалних структура” (Тошић, 2005, стр. 111).

На развој савремене научне географске мисли у контексту теорије и праксе српске регионалне географије, условно означено трећом фазом њеног развоја, снажан утицај остварили су водећи њемачки, амерички, француски, а у новије вријеме све већи утицај остварују и руски географи. За разлику од класичне хоролошке парадигме у географији, која тежиште ставља на просторни размјештај географских садржаја и позитивистички приступ у истраживању географског простора (К. Ритер, А. Хетнер...), савремена географска истраживања почивају на системском приступу. Овај приступ у географији утемељио је њемачки географ К. Ф. Шефер, а додатно разрадио Е. Неф,

from the traditional approach (according to which regional studies are those concerning the region as a relatively differentiated geographical system – physiognomic, functional, administrative-territorial, historical-geographical, etc. and the task is to analyze „each” geographical component of the region and estimate their qualitative features, interrelations of geographical elements, factors, and processes, and to use the geographical synthesis to meet the primary goal of regional geography, i.e. the complete insight into the geographical individualism of a region. As a rule, one such approach results in extensive regional geographical studies typical of structural geographical monographs that usually fail to provide the appropriate regional synthesis. Therefore, analyzing the current state of regional geography in Serbia, D. Tosić inferred that the traditional regional geography survived up to modern days and that „modern regional geographical studies suffer from the Ker’s system stereotype and are similar to geographical accounts of some physiognomic and administrative-territorial units. Due to this system, it stuck on the level of listing, analyzing and classifying regional structures instead of providing a synthesis and integration of interdependent elements.” (Тошић, 2005, p. 111).

The leading German, American, French, and recently Russian geographers have affected the development of modern scientific Serbian geography, and its theory and practice, in the third phase of its total development. Unlike the classical horological paradigm in geography (that focused on the spatial distribution of geographical contents and had a positivistic approach to studying the geographical space - K. Ritter, A. Hettner), modern geographical researches rely on the systemic approach. This approach within the field of geography was set by K. F. Scheffer, a German geographer, and it was further elaborated by E. Neff, the supporter of Soviet constructive geography, according to whom

заговорник совјетске конструктивне географије, по којем суштина географских истраживања подразумева приступ географском простору као систему обликованом утицајем различитих елемената и фактора неживе и живе природе, односно антропогених фактора.

Теорију и праксу географије, посебно регионалне, са извјесним рефлексјама на праксу савремене српске регионалне географије, битно је унаприједио амерички географ В. Бунге, залажући се за егзактност у географским проучавања примјеном математичких модела. Овим, математички модел као просторно-функционални израз међузависности елемената, фактора и процеса у географском простору одређује границе регије као сложеног регионалног система. Супротно овом концепту, новији приступи истраживању географског простора, нарочито у Француској, географске моделе виде као циљ а не као средство и не као крајњи домет географских (регионалногеографских) истраживања, што је у потпуности прихватљиво.

Веома једноставно и прихватљиво становиште о предности новог у односу на стари концепт географије и географских истраживања, а која по природи ствари имају регионалну димензију, дао је М. Грчић, и каже: „Класична хоролошка парадигма у географији истражује делове простора и на основу њих закључује о целини, а системска парадигма истражује ту целину полазећи од хипотезе да она има више својстава од збира својстава њених елемената“ (Грчић, 2009, стр. 7).

У новије вријеме пажњу српске научне јавности привлачи приступ изучавању развојних проблема у регионалном развоју Руске Федерације. Ради се о „регионалној дијагностици“ и њеној заступљености у методологији и методама истраживања економске и социјалне географије, регионалне економије, територијалне организованости друштва и сл. На бази теоријских радова у оквиру наведених научних дисциплина (А. Г. Гранберга, О. Г. Дмитријеве, Н. В. Лексина, А. С. Маршалове, А. С. Новоселова, А. Н. Швецова...) написан је приручник „Основе

the core of the geographical research implies the approach to the geographical space formed by the impact of different elements of nature, i.e. the anthropogenic factors.

Geographical theory and practice, especially the ones concerning regional geography, were improved by the American geographer, V. Bunge who advocated the accuracy via the application of mathematical models in geographical studies. In other words, the mathematical model as a spatial-functional expression of the interdependency of elements, factors, and processes defines the limits of a region as a complex regional system. Unlike this concept, recent approaches to studying geographical space, especially in France, regard geographical models as a goal and not as a means of geographical (regional geographical) research, which is fully acceptable.

M. Grcic provided a simple and acceptable explanation of why this new concept is better than the old concept of geographical research as he inferred that „classical horological paradigm in geography investigates parts of space and makes conclusion about the whole whereas the systemic paradigm investigates the whole starting with the ground hypothesis that it has more features than the sum of the features of its elements“ (Грчић, 2009, p. 7).

Recently, the attention of Serbian academia is drawn to the research approach to regional development problems as suggested by Russian Federation. It is the „regional diagnostics“ and its application within the methodology and research methods of economic and social geography, regional economy, territorial organization of the society, etc. Based upon the theoretical papers in the field (A. G. Granberg, O. G. Dimitrieva, N. V. Leksin, A. S. Marshal, A. S. Novosel, A. N. Schvetz...), a handbook was published under the title „Basis of regional diagnostics“ (2010) by N. V. Zigren-Korn. Regional statistics as a computational ground of regional diagnostics is a prerequisite of the qualitative indicators of regional

регионалне дијагностике” (2010), аутора Н. В. Зигрен-Корн. Битну претпоставку квалитативних показатеља регионалне дијагностике и индикатора регионалног развоја чини регионална статистика, као информациона основа регионалне дијагностике. Такође, „у оквиру савремених стремљења у руској географији пажњу привлаче теоријски радови социоекономске географије (Саушкин, 1973; Шупер, 2001; Дружинин, 2000; Дружинин, 2011...). Износи се став да руска социоекономска географија функционише у сложеном контексту основних економских, политичких и друштвено-културолошких промена у постсовјетском региону, те да су ‘геоурбанистичка и културна географија од суштинског значаја за структуру руске социоекономске географије’ “ (Гњато и др., 2011, стр. 29).

Претходни приступи изучавању регионалних проблема и регионалних развојних процеса у Руској Федерацији и осталом постсовјетском простору географска истраживања везују за системски приступ и регионални систем административно-територијалног карактера, у којем просторни и функционални развој урбаних центара и културни простор регије (региона) имају кључну улогу у развоју регионалног система. Овај приступ чини се посебно интересантним и веома утемељеним, па би могао послужити као циљни модел у територијалној и просторно-функционалној организацији српског етнонационалног простора.

Укратко, трећу фазу у развоју српске регионалне географије, коју, како је то већ назначено, условно вежемо за период након осамдесетих година двадесетог вијека, под снажним и непосредним утицајем теоријских и методолошких достигнућа ове науке у свијету, обиљежили су малобројни радови који географска истраживања везују за регионални систем, његову територијалност, функционалност, процесе, динамику и проблеме у развоју. Најчешће, ради се о студијама које регионални систем диференцирају на бази развојних функција и утицаја развојних центара. У том смислу урађено је неколико запажених

diagnostics and regional development. Furthermore, „within the framework of modern aspirations in Russian geography the attention is paid to the theoretical papers within the field of social-economic geography (Саушкин, 1973; Шупер, 2001; Дружинин, 2000; Дружинин, 2011). The position is that the Russian social-economic geography functions within a complex context of basic economic, political, and social-cultural changes in post-Soviet region, and that ‘geourbanistic and cultural geography are crucial for the structure of Russian social-economic geography’“ (Гњато и др., 2011, p. 29).

Previous approaches to the studies of regional problems and development processes in the Russian Federation and the rest of the post-Soviet region make a connection between the geographical research on one side and the systemic approach and regional system of the administrative-territorial character on the other. Thus, the spatial and functional development of urban centers and the cultural space of a region are crucial for the development of the regional system. One such approach seems rather plausible and acceptable so it might be used as a target model in territorial and spatial-functional organization of the Serbian ethno-national space.

To sum up, the third phase of development of the Serbian regional geography, which we somehow placed in 1980s, was under a strong and direct influence of the theoretical and methodological achievements within the world geography and was characterized by few papers that connected the geographical studies with the regional system, its territoriality, functions, processes, dynamics and development issues. Usually, those were the studies that differentiated the regional system based upon the development functions and the impact of the development centers. There were also several good studies that defined regionalism as nodal or nodal-functional concept (А. Вељковић, М.

студија које регионализам дефинишу у форми нодалних или нодално-функционалних регија (А. Вељковић, М. Грчић, Д. Тошић, Р. Гњато...). За разлику од оваквих, иначе малобројних студија, још увијек доминирају студије структурног приступа, нејасног предмета проучавања и, најчешће, без било какве методологије проучавања. Овакве студије прати скромна примјена метода регионалне анализе и неизоставна примјена упоредног метода у географским проучавањима, као једног од основних и још увијек незаобилазних у свим географским проучавањима. Поменуте студије завршавају, по правилу, кратком и веома уопштеном синтезом у форми закључка, који, изузев што има информативни карактер, скоро ничему и не служи.

С обзиром на функционалну парадигму у регионалној географији, у смислу праксе регионалне географије, пажњу привлачи примијењени концепт нодално-функционалних регија у просторно-планској односно територијалној организацији Републике Српске, аутора Р. Гњата, у очекивању да понуђени концепт може бити основ активне политике регионалног развоја, све у циљу смањења регионалних диспаритета, одрживог вредновања развојних потенцијала, усмјеравања развојних процеса и рјешавања нагомиланих развојних проблема ове Републике.

МЈЕСТО И УЛОГА РЕГИОНАЛНЕ ГЕОГРАФИЈЕ У ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ СРПСКИХ ЗЕМАЉА

Савремено стање српске регионалне географије могуће је анализирати и с позиције мјеста и улоге ове науке у образовном систему српских земаља, те методолошког и методско-дидактичког приступа уџбеничкој литератури и настави регионалне географије на различитим нивоима образовања. С обзиром на први приступ, задржаћемо се на констатацији о њеном различитом позиционирању у појединим српским земљама, сагласно различитим схватањима о њеним идејним, идеолошким,

Грчић, Д, Тошић, Р. Гњато). Unlike these few studies, there is still the domination of structural studies, the subject matter of which is yet vague and the methodology is poor. These studies applied pitiable methodology of regional analysis and the inevitable application of the comparative method within the geographical studies that are still highly applicable in all geographical researches. The studies usually end up with a brief and general synthesis and contain nothing but little information whatsoever.

As we speak of the functional paradigm within regional geography, the attention is paid to the applicable concept of nodal-functional regions within spatial-planning, i.e. territorial organization of the Republic of Srpska devised by R. Gnjato. The expectations are that this concept might be the basis of an active regional development policy, aiming at the decrease of the regional disparity, sustainable development, sustainable evaluation of the development potentials, management of the development processes and solution of a bulk of problems that this republic is facing.

THE PLACE AND ROLE OF REGIONAL GEOGRAPHY WITHIN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF SERBIAN COUNTRIES

The modern position of the Serbian regional geography might be analyzed from its position within the educational system in Serbian lands and how it is dealt with in different handbooks and university books depending on the educational level. In compliance with our first approach, we shall keep the point of view that it has different role in different Serbian lands, so there are different positions on how it should be

те сазнајним вриједностима и практичним циљевима. С обзиром на други приступ, сагласно класичним регионалногеографским истраживањима и студијама урађеним на тој основи, могуће је констатовати подударне теоријске, методолошке и методско-дидактичке приступе уџбеничкој литаратури и настави регионалне географије. У ствари, ријеч је о досљедној примјени принципа поступности у обради регија (Керовов систем), као и примјени шаблонског приступа. Овакав, могло би се рећи традиционалан приступ, а који се одржао практично све до данас, логична је посљедица, прије свега, дубоко утемељеног концепта структурне географије, и још увијек недовољно прихваћеног новог приступа предмету регионалногеографских истраживања. Зато, сасвим логично, у већини уџбеника регионалне географије написаних из пера српских географа преовладава регионална анализа над регионалном синтезом, те хоролошки у односу на функционални приступ географском простору.

У наставној пракси регионалне географије доминирају различити методолошки приступи обради регија. Традиционални приступ почива на „обради“ физиономичности географског простора. У ствари, физиономија је оквир регионалног диференцирања и предмет регионалне анализе. Регионална обрада по правилу је посвећена макрорељефним цјелинама појединих континената, и подразумејева структурни приступ елементима природне средине и друштвено-економским, геополитичким, културолошким и сличним садржајима регионалних цјелина.

Традиционални приступ настави регионалне географије, нарочито националног простора, регије третира и као историјско-географске категорије, иако се њихов регионализам, у савременој форми, само фрагментарно може везати за историјске факторе развоја.

Један од приступа настави регионалне географије у српским земљама, почива на нодално-функционалном принципу диференцијације и обраде регионалних

understood and valued. With reference to the second approach in accordance with the classical regional-geographical research and studies, we might find the matching theoretical, methodological, and didactic approaches to study books and geography teaching processes. Actually, we should focus on the consistent application of the scaling principle in studying regions (Ker's system) and the application of the schematic approach. One such traditional approach that has persevered up to modern days is a logical consequence of the deeply imbedded concept of structural geography and a still new and insufficiently adopted approach to the subject matter of regional-geographical research. Therefore, it is reasonable that most students' books on regional geography written by Serbian geographers focus on the regional analysis that prevails over the regional synthesis, and horological approach that prevails over the functional approach to the geographical space.

The teaching process of regional geography is still dominated by the different methodologies when it comes to studying regions. The traditional approach rests upon the „processing“ of the physiognomy of the geographical space. Actually, the physiognomy is the framework of the regional differentiation and the subject matter of the regional analysis. Generally, the regional processing is devoted to macro-relief units of different continents and includes the structural approach to natural elements and to social-economic, geopolitical, cultural and other contents of the regional units.

The traditional approach in the teaching process, with reference to geography and national space, also treats regions as historical-geographical categories even though their regionalism in its modern form can only be partly connected with the historical factors of development.

One of the approaches to teaching regional geography in Serbian countries involves the nodal-functional principle of differentiation

система (регија). Прецизније, он је примјерен вишим нивоима институционалног образовања и примјењује се искључиво у настави националне географије.

Несумњиво, предстоји мукотрпан пут на редифиницији мјеста и улоге српске регионалне географије у систему географског образовања на свим нивоима, али и савременији теоријско-методолошки и методско-дидактички приступ уџбеницима и настави регионалне географије, сагласно новим стремљењима у овој науци. У вези са овим, имајући у виду и искуства развијених европских земаља, у уџбеницима и настави регионалне географије неопходна је већа посвећеност улози културног идентитета у организацији географског простора, те значајнија посвећеност улози глобалних геополитичких, економских и културно-цивилизацијских процеса на развој и обликовање географских регионализама.

Веома илустративну позицију културног идентитета и културног пејзажа као материјалног експонента развојних процеса у регији износи М. Грчић у раду „Културна географија – аспект и дисциплина друштвене географије”, гдје, између осталог, констатује да су Д. Михова и Јамагучи (2004) анализирали „110 програма (Outlines) за курсеве из културне географије у англосаксонским земљама, Немачкој и Француској, и груписали их према погледима на садржај и суштину предмета. Највише курсева у пракси ‘културизује’ хуманистичку географију, третирајући је са гледишта различитих култура, било у регионалном, тематском или културно-историјском (цивилизацијском) контексту. Другу групу по бројности чине курсеве, повезани с културним пејсажом (ландшафтом) и културном екологијом... У тим курсевима, знања о природним елементима средине заступљена су у различитом степену. Најразноврснији по садржају су курсеве, који разматрају културну географију као део регионалне географије” (Грчић, 2011, стр. 15). Ово истраживање у пуној мјери сагласно је научном и наставном концепту новог приступа у српској регионалној и посебно у српској

and processing of regional systems (regions). To be more precise, it is more appropriate for the higher levels of education and is applied in teaching national geography whatsoever.

No doubt, there is a long process to redefined the place and role of Serbian national geography within the system of geographical education process at all levels. In addition, we should also apply the modern theoretical-methodological and didactic approach in making handbooks and students’ books in accordance with the modern courses within the field of geography. In this regard, we should take into consideration the practice of other European countries and should pay more attention to the role of cultural identity in the organization of geographical space, including the global geopolitical, economic, and cultural-civilization processes and how these affect the development of geographical regionalisms.

In his paper „Cultural geography – the aspect and disciplines of social geography”, M. Grcic gave an illustration of the position of cultural identity and cultural landscape and said that Д. Михова and Јамагучи (2004) analyzed „110 curriculums of cultural geography in Anglo-Saxon countries, Germany and France, and grouped them according to the contents and essence of the subjects. Most these curriculums practically ‘culturalize’ the human geography treating it from different cultural points of view (regional, thematic, or cultural-historical). The second group is made of curriculums referring to cultural landscape (landschaft) and cultural ecology. In all these curriculums, the knowledge of natural elements is discussed to some extent. The most diverse are the curriculums that describe cultural geography as a part of regional geography” (Грчић, 2011, p. 15). This research is in full compliance with the scientific and educational concept of the new approach to Serbian regional geography, which focuses on the problems of cultural identity as a factor of the complex regional-geographical

националној географији, гдје се у фокус истраживања и едукације ставља проблематика културног идентитета као фактора сложених регионалногеографских процеса и обликовања географских регионализама (Гњато и др., 2011, стр. 34–49).

processes and formation of geographical regionalisms (Гњато и др., 2011, p. 34–49).

ЗАКЉУЧАК

Српску регионалну географију у протеклих 120 година, тј. од времена њеног научног и институционалног утемељења (1893), пратили су различити теоријски и методолошки приступи. Сагласно научним и практичним вриједностима регионалногеографских проучавања, ова наука у поменутом периоду мијењала је мјесто и статус у систему географских наука, друштеној пракси, као и у пракси наставе свих нивоа образовања.

Темеље српској географији, укључујући и регионалну, поставио је Јован Цвијић. Његова регионална географија утемељена је на приступу који регију види као антропогени систем дефинисан низом природних, друштвених, културних и историјских фактора. Овај правац у регионалној географији, који условно означавамо првом фазом у развоју српске регионалне географије, као и методолошки приступ у проучавању регионалних система, наставили су бројни Цвијићеви ученици, а неки од њих, посебно Б. Ж. Милојевић и В. С. Радовановић, знатно су га проширили и продубили.

Друга фаза у развоју српске регионалне географије, која се условно веже за период од шездесетих до осамдесетих година прошлог вијека, обиљежена је бројним покушајима њеног теоријског и методолошког унапређења. Од антропогеографског приступа у проучавању и одређењу географских регија прелази се на приступ који регију дефинише као индивидуалисан физиономски простор у форми културног пејзажа. Ову фазу развоја српске регионалне географије обиљежили су и бројни покушаји регионализације југословенског географског простора и

CONCLUSION

Over the last 120 years, i.e. ever since its scientific and institutional foundations in 1893, Serbian regional geography has been characterized by different scientific theoretical and methodological approaches. Over this period, in accordance with scientific and practical values of regional-geographical studies, it changes its position within the system of geographical sciences, in social practice, including the teaching processes at all levels.

Jovan Cvijic set the foundations of Serbian geography, including the regional geography, under the influence of German and French geographical schools. His regional geography rests upon the approach that regards the region as an anthropogenic system defined by a whole range of natural, social, cultural and historical factors. This course within regional geography that we refer to as the first phase of development of Serbian regional geography as well as the methodological approach to regional system studies was continued by many of Cvijic's disciples and some of them, such as B. Z. Milojevic and V. S. Radovanovic, even made some large contributions.

The second phase of the development of Serbian regional geography that we place in 1960s to 1980s period was marked by the attempts to improve it both theoretically and methodologically. The anthropogeographical approach was abandoned and replaced by the approach that defines the region as an individual physiognomic space in form of cultural landscape. This phase was also full of attempt to regionalize the

примјене физиономског принципа географске регионализације.

Трећу фазу у развоју српске регионалне географије, период након осамдесетих година прошлог вијека, обиљежава функционални приступ истраживању и просторном одређењу географских регија. За разлику од предходних фаза развоја ове науке, гдје су регионалногеографска проучавања до извјесне мјере оптерећена хорологизмом и позитивистичким приступом, тежиште регионалногеографских проучавања током треће тј. савремене фазе развоја ове науке усмјерено је на проучавање функционалног развоја регије.

Функционални приступ проучавању и просторном одређењу географских регија, теоријски и методолошки, унаприједио је М. Радовановић тезом о географским регионализмима као предмету регионалногеографских проучавања и системским приступом као методолошким поступком у истраживању географских регионализама. У ствари, овај приступ могао би се означити као зачетак четврте фазе у развоју српске регионалне географије.

Савремена стремљења у географској науци, како у Европи тако и свијету, па и у оквиру српске географије, у први план стављају практична питања посвећена реалном животу: економском и социјалном развоју, регионалном развоју и регионалном планирању, вредновању и очувању животне средине и сл. Овакав приступ географији могао би остварити снажан утицај и на нове теоријске и методолошке приступе у оквиру регионалне географије. У ствари, од свих наука, па и од регионалне географије, очекује се да проуче и ријеше одређене проблеме. Зато, упоредо са комплексним приступом у проучавању и просторном дефинисању географских регионализама треба очекивати усмјереност регионалне географије на проучавање и рјешавање кључних проблема у развоју географских регионализама.

Сагласно традиционалном структурном приступу регионалној географији и

Yugoslavian geographical space and apply the physiognomic principle of geographical regionalization.

The third phase of the development of Serbian regional geography, after 1980s, was characterized by the functional approach to studying the spatial arrangement of geographical regions. Unlike the previous phases, in which regional-geographical studies were burdened by horologism and positivist approach, now the focus is on studying the functional development of a region.

The functional approach to studying and arranging the geographical regions was theoretically and methodologically improved by M. Radovanovic with his suggestion that geographical regionalisms are a subject matter of regional-geographical studies and the systemic approach should be the methodology used for the research of geographical regionalisms. Actually, this approach might be labelled as the start of the fourth phase of development of Serbian regional geography.

Modern aspirations within the field of geographical science, in Europe, world and Serbian geography, focus on practical issues from the real life: economic and social development, regional development and regional planning, the evaluation and preservation of the environment, etc. One such approach in geography might have a huge impact on the new theoretical and methodological approaches to studying regional geography. Actually, of all sciences, it is regional geography that is expected to study and solve certain problems. Therefore, along with the complex approach to studying and defining geographical regionalism, we should expect the regional geography to focus on solving the key issues of the development of geographical regionalisms.

In accordance with the traditional structural approach to regional geography and regional-geographical studies, we might define the matching theoretical,

регионалногеографским проучавањима, могуће је констатовати подударне теоријске, методолошке и методско-дидактичке приступе настави регионалне географије свих нивоа образовања у српским земљама. У суштини, ријеч је о досљедној примјени принципа поступности у обради регија (Керовов систем). Зато, још увијек, у већини уџбеника регионалне географије написаних из пера српских географа преовладава регионална анализа над регионалном синтезом, те хоролошки у односу на функционални приступ истраживању географског простора. Новији приступи географској регији (географском регионализму) као сложене и динамичне културногеографске системе осмишљавају будућу улогу регионалне географије и у систему географског образовања српских земаља.

methodological, and didactic approaches to teaching regional geography at all education levels in Serbian countries. The point is that Ker's system is being applied and still most regional geography study books written by Serbian geographers focus on regional analysis (and not the regional synthesis) and the horologic approach still dominates in comparison with the functional one when it comes to studying the geographical space. The most recent approach to the geographical region (geographical regionalism) that defines it as a complex and dynamic cultural-geographical system points out the future role of the regional geography within the system of geography teaching system in Serbian countries.

ЛИТЕРАТУРА/BIBLIOGRAPHY

1. Васовић, М. (1965). Још један покушај географске регионализације Србије. *Зборник радова Географског института ПМФ, св. XII*. Београд: Географски институт ПМФ-а Универзитета у Београду
2. Васовић, М. (1971). *Карактеристичне регије на Земљиној површини*. Београд: Београдски издавачко-графички завод
3. Васовић, М. (1985). *Регионална географија с посебним освртом на њен развитак у Србији*, Посебна издања књ. 3. Београд: ПМФ, Одсек за географију и просторно планирање
4. Гњато, Р. (1990). О неким проблемима регионалне географије и регионалногеографског развоја с посебним освртом на економскогеографску проблематику. *Географски преглед, бр. 33–34*. Сарајево: ГД БиХ
5. Гњато, Р. (1996). О неким проблемима регионалне географије. *Зборник радова Географског института Јован Цвијић, књ. 46*. Београд: Географски институт Јован Цвијић
6. Гњато, Р., Стаменковић, С. (2002). *Увод у географију*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду
7. Гњато, Р., Гајић, М., Вујадиновић, С., Станојевић, М. (2011). Српска национална географија – теоријска утемељеност и могућа улога у рјешавању савремених геополитичких проблема у српским земљама. *Гласник, бр. 15*. Бања Лука: ГД РС
8. Грчић, М. (2009). Теоријски концепт за проучавање цивилизација као друштвено-географских система. *Демографија, књ. 6*. Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду
9. Грчић, М. (2011). Културна географија – аспект и дисциплина друштвене географије. *Гласник, свеска 15*. Бања Лука: ГД РС
10. Зигерн-Корн, В. Н. (2010). *Регионална диагностика – Част 1*. Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург: Факультет географии и геоэкологии

11. Илић, Ј. (1975). Основне карактеристике економске географије као научно- наставне дисциплине. *Глобус*, бр. 7. Београд: Српско географско друштво
12. Марковић, Ј. (1980). *Регионална географија СФР Југославије*. Београд: Грађевинска књига
13. Милојевић, Ж. Б. (1933). Динарско приморје и острва у нашој Краљевини. *Посебна издања*, књ. 25. Београд: СКА
14. Милојевић, Ж. Б. (1956). *Опита регионална географија*. Београд: Научна књига
15. Петровић, Д. (1997). Српска географија XIX века, „Флогистон“. *Часопис за историју науке*, бр. 3. Београд: Музеј науке и технике
16. Радовановић, М, Стојковић, А. (1978). Научни рад Јована Цвијића по мерилима његових оцењивача. *Дијалектика*, часопис за методолошко- филозофске проблеме математичких, природних и техничких наука, бр. 1. Година XIII. Београд
17. Радовановић, М. (1994). Регионализам као приступ и принцип и регионализација као поступак у функционалној организацији географског простора са неким аспектима примене на Републику Србију. *Зборник радова Географског института Јован Цвијић*, књ. 44–45. Београд: Географски институт Јован Цвијић
18. Роговић, В. (1973). Регионализација Југославије. *Географски гласник*, бр. 35. Загреб
19. Тошић, Д. (2005). Регионална парадигма у српској географији. *Зборник радова: Србија и савремени процеси у Европи и свету*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду